

XVIII JORNADA DE PEDAGOGIA DE L'ART I MUSEUS

COORDINACIÓ: ALBERT MACAYA / MARISA SUÁREZ / NÚRIA SERRA

MAMT
PEDAGÒGIC

NOUS ESCENARIS

REPTES I OPORTUNITATS
DE L'EDUCACIÓ ARTÍSTICA
I ELS MUSEUS

NOUS ESCENARIS. REPTES I OPORTUNITATS
PER A L'EDUCACIÓ ARTÍSTICA I ELS MUSEUS

MAMT
PEDAGÒGIC

NOUS **ESCENARIS**

REPTES I OPORTUNITATS
DE L'EDUCACIÓ ARTÍSTICA
I ELS MUSEUS

XVIII Jornada de Pedagogia de l'Art i Museus

Coordinadors: ALBERT MACAYA
NÚRIA SERRA MEDINA
MARISA SUÁREZ BARRAL

MUSEU D'ART MODERN
TARRAGONA

Diputació Tarragona
RBIV RAMON
BERENGUER

EL POTENCIAL DE LES ARTS I L'EDUCACIÓ	9
Noemí Llauradó i Sans. Presidenta de la Diputació de Tarragona	
NOUS ESCENARIS. REPTES I OPORTUNITATS PER A L'EDUCACIÓ ARTÍSTICA I ELS MUSEUS	11
Albert Macaya. Universitat Rovira i Virgili	
PRÀCTIQUES CURATORIALS PEDAGÒGIQUES COM A INVESTIGACIÓ EDUCATIVA BASADA EN LES ARTS.....	15
José María Mesías-Lema. Professor titular d'Arts Visuals i Educació a la Universitat de la Corunya	
L'EDUCACIÓ ARTÍSTICA A L'ESCOLA VIROLAI: UN PROJECTE GLOBALITZAT.....	33
Sandra Entrena Ortega. Directora de l'Escola Virolai	
MUSEU D'ART + ESCOLA = TRANSFORMACIÓ.....	51
Helena Minuesa Sánchez. Tècnica de cultura, especialista en didàctica i educació del patrimoni	
CONNEXIONS / ART I NATURA.....	61
Roser Oduber Montañola. Directora del Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) El Forn de la calç	
TRADUCCIONS	73

El potencial de les arts i l'educació

Noemí Llauradó i Sans

Presidenta de la Diputació de Tarragona

Les Jornades de Pedagogia i el conjunt d'iniciatives del MAMT Pedagògic són una mostra clara del potencial dels museus com a difusors de coneixement des de diferents àmbits i perspectives, i alhora com a autèntics epicentres culturals del nostre territori. La XIX Jornada de Pedagogia de l'Art i Museus ho evidencia de manera clara, i, sota el títol *Nous escenaris, reptes i oportunitats de l'educació artística i els museus*, va aplegar experts en la matèria que van exposar com ens pot ajudar la pedagogia de l'art i dels museus a imaginar futurs possibles en un context canviant.

Amb aquesta jornada, el Museu d'Art Modern de la Diputació de Tarragona es converteix en un referent pel que fa a les noves formes de transmissió de l'art a casa nostra, partint d'un treball interdisciplinari que abasta des de les seves exposicions fixes i temporals fins al servei educatiu del MAMT Pedagògic, un model d'èxit pioner iniciat el 1991 i que ensenya els més joves a mirar i a conèixer millor les obres i els artistes del Museu a través del lleure i la participació. En aquest sentit, el nostre és un museu que treballa cada dia per avançar-se als nous temps, un equipament obert a tota la ciutadania que vulgui immergir-se en l'art en majúscules i en tota la seva plenitud.

A la Diputació de Tarragona som conscients que la cultura és la quarta pota de l'estat del benestar, que dota la nostra societat d'una major capacitat de crítica i de reflexió envers el que ens envolta i que, en definitiva, ens fa més lliures. És per això que treballem a fons per tal de refermar el caràcter social del nostre Museu d'Art Modern, referent artístic i pedagògic de les nostres comarques i de més enllà.

Nous escenaris. Reptes i oportunitats per a l'educació artística i els museus

Albert Macaya

Universitat Rovira i Virgili

La pedagogia de les arts i la tasca educadora dels museus s'enfronta a reptes cada cop més complexos. Sabem que el discurs d'autoritat de la institució museística, que s'adreçava a un visitant neutre i universal, va ser esquerdat per la necessitat de connectar amb individus i comunitats d'interpretants amb un bagatge cultural i social propi. Sabem també que les arts s'han obert de forma creixent a nous formats participatius i comunitaris, que deixen enrere la lògica del que hem anomenat *societat de l'espectacle*: la del receptor passiu que mira, percep, sent o raona sempre de la mà de l'artista, i que tracta d'encalçar la “interpretació correcta”. Però noves variables entren en escena i ens canvien les regles del joc, ja que plantegen reptes a l'empresa d'eduar. El nou mantra que escoltem arreu és el de la necessitat d'eduar per a un temps canviant. En un escenari en què assistim a l'obsolescència de sabers professionals, en què la deslocalització i la tecnificació liquiden cada dia llocs de treball, ens diuen que hem d'eduar per a la incertesa i la mutabilitat. La creativitat, se'ns diu, és la nova premissa: sigues capaç de reinventar-te cada dia, en un context canviant en què cada matí es mourà el terra sota els teus peus. Per als qui, en el context de les arts, la creativitat era tota una altra cosa, aquest mantra ens sembla una part de la cerimònia de la confusió contemporània, en què *creatiu* esdevé sinònim d'adaptatiu, dòcil, in-

capaç d'imaginar un projecte de futur col·lectiu. Però justament aquí rau el parany: qui pot imaginar un projecte col·lectiu si hom es troba angoixat per la necessitat d'acomplir les exigències adaptatives d'aquest futur imprevisible i canviant?

Tanmateix, els nous escenaris són una realitat incontestable. I la magnitud dels reptes ens pot fer sentir vertigen: crisi climàtica, inestabilitat i precarització, volatilitat de l'economia. Com ens pot ajudar la pedagogia de l'art i els museus a imaginar futurs possibles? Com ens ajuden

les arts a pensar en un nosaltres viable, que puguem contraposar a l'individualisme més desproveït de tot sentit social? Com podem recuperar el sentit propositiu i fundant del terme *creativitat*, que ha format part del lèxic de les arts des de fa dècades? Una vegada més, els escenaris canviants poden ser oportunitats a més de reptes, si som capaços d'aprofitar el potencial de les arts i l'educació per construir un nosaltres creatiu, i alhora reflexiu, deliberatiu, crític.

PROGRAMA

09.00 h | Presentació de la jornada i de les actes amb motiu de la commemoració dels 30 anys del MAMT Pedagògic
Manel Margalef, director del MAMT
Marisa Suárez, MAMTPedagògic
Albert Macaya, Universitat Rovira i Virgili

09.30 – 10.15 h

El comisariado pedagógico como práctica de investigación y acción docente
JOSÉ MARÍA MESÍAS-LEMA, professor titular d'Educació Artística a la Universitat de A Coruña. Doctor en Arts Visuals i Educació per la Universitat de Granada

10.30 – 11.15 h

Educació Artística al Virolai: Un projecte globalitzat
SANDRA ENTRENA ORTEGA, directora de l'Escola Virolai

11.15 – 11.30 h

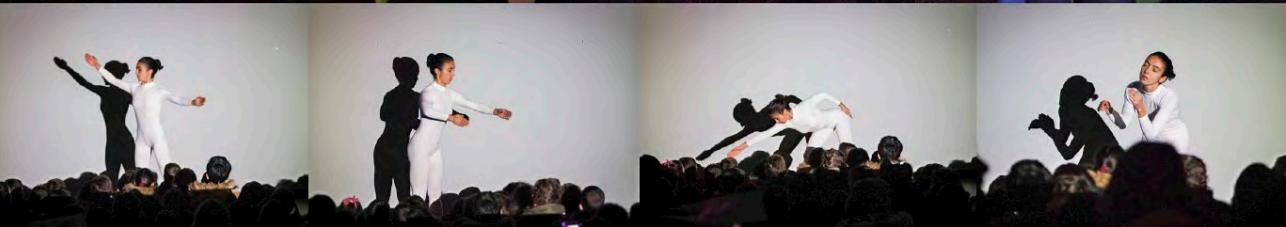
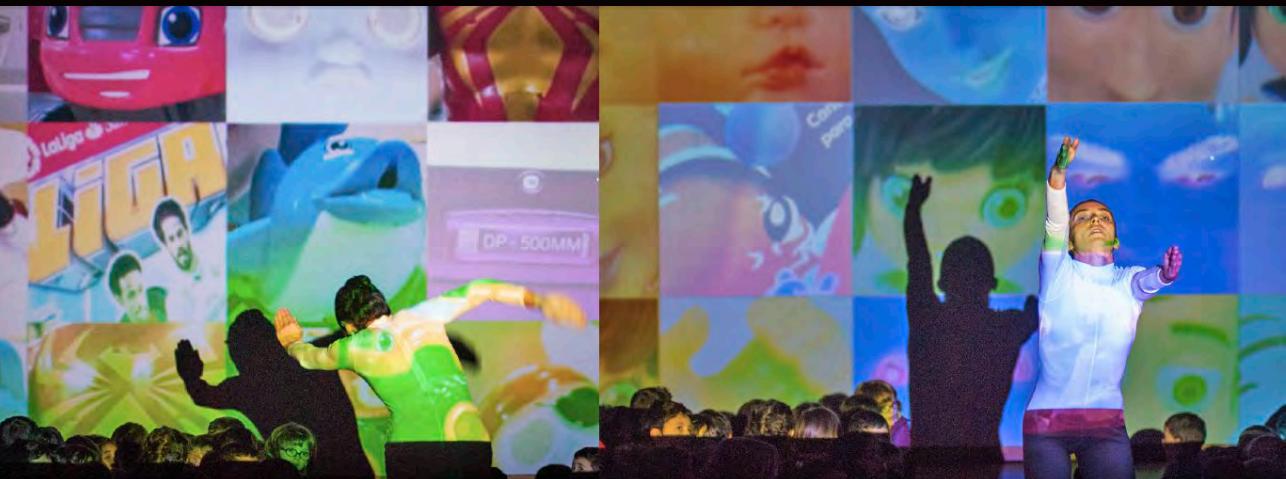
Descans

11.30 – 12.15 h

Museu d'art + Escola = Transformació
HELENA MINUESA SÁNCHEZ, tècnica de cultura, especialista en didàctica i mediació del patrimoni

12.30 – 13.45 h

Connexions / Art i natura
ROSER ODUBER MUNTAÑOLA, directora del Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) El Forn de la calç

Pràctiques curatorials pedagògiques com a investigació educativa basada en les arts

José María Mesías-Lema

Professor titular d'Arts Visuals i Educació a la Universitat de la Corunya

Del comissari i comissariar al curador i curar

“Si la curaduría está en todas partes, también es cierto que extrañamente está tanto encarnada como desencarnada. El curador ya no es solo una figura del mundo del arte”

(Balzer, 2018: 20)

Gràcies al MAMT, especialment a Albert Macaya, Marisa Suárez i Núria Serra, per donar-me l'oportunitat de poder parlar d'una cosa que faig des del 2006 però, a causa de la manca de temps, no m'havia aturat a pensar-hi. Aquesta conferència inaugural m'ha permès *encarnar i desencarnar* tots els meus records, estructurar les idees teòriques sobre el que he viscut i revisitar les pràctiques curatorials per les quals he transitat. Pedagògiques, perquè, des del meu inici en el camp investigador, mai no ho vaig entendre de cap altra manera. Tots els projectes curatorials en els quals he estat involucrat, d'una manera o altra, llevat d'un d'internacional a Mèxic 2021, han estat de caràcter pedagògic. Això em permet, avui en dia, poder reflexionar des de la distància suficient de qui ha experimentat,

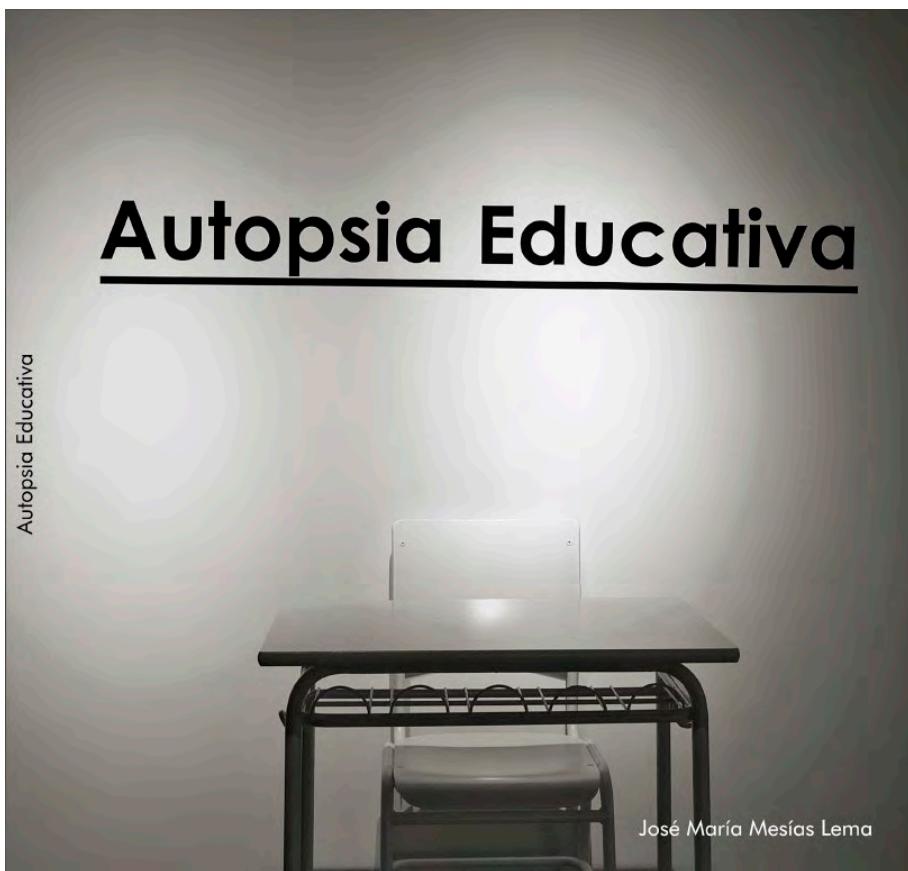
en carn pròpia, tots aquests processos investigadors. Processos que, no cal dir-ho, es mouen entre l'art contemporani, el museu i l'educació artística, i en què la curaduría és el punt de trobada. Tots aquests àmbits intersecats i estrictament dependentes els uns dels altres tenen la fase final en l'exposició en el museu, mai com a comportaments estancs, sinó com a àmbits íntimament encarnats dins del procés investigador.

El primer record té a veure amb els primers experiments d'estrategies col·lectives i participatives entre diversos artistes, estudiants, docents al si del CGAC, Centro de Arte Contemporáneo de Santiago de Compostela... No sabia, ni tampoc em preocupava, el concepte en si mateix, la tasca o la funció del que significava ser comissari. I potser això va ser l'encert. Havia accedit al circuit artístic, a través de la investigació en educació artística, situada als museus i sales d'art, sense el pes del que l'acadèmia determinava què era o què havia de fer un curador. Aquesta despreocupació conceptual em va permetre, des del començament, desenvolupar processos més experimentals, però alliberat de qualsevol motxilla historicista o academicista, el pes de la

qual protocol-litza com s'entenia o com s'havia de desenvolupar un comissariat.

Anys més tard, veient els catàlegs derivats de les primeres pràctiques curatorials que vaig desenvolupar: *Espacio educativo* (2006) al CGAC i *Autopsia educativa* (2010) al desaparegut MACUF de

la Corunya, vaig comprovar que s'havia obert un nou camp de recerca en educació artística, almenys al nostre país (Mesías-Lema, 2019). Hi havia nascut la curadoria com a pràctica pedagògica i investigadora. Vaig entendre el que diu David Balzer (2018) quan es refereix al curador

com una figura no només del món artístic, com era el meu cas. Fins aleshores, feia servir els termes *comissari*, *comissariat* i *comissariar*, tots sinònims, àmpliament utilitzats en el circuit artístic internacional. A partir d'aquí, vaig voler reflexionar des de la meva experiència educativa en el camp museístic. Vaig començar a interessar-me a desgranar els ets i uts conceptuals i metodològics del que havia fet fins llavors. Va ser en llegir sobre els orígens i la història del comissariat, que vaig decidir descolonitzar el meu pensament, i vaig assumir la perspectiva de les epistemologies del sud. Coneixedor de la semiòtica i els seus significats, vaig decidir, de manera conscient, canviar als termes llatinoamericans. Aquests eren més propers al que entenia que estava desenvolupant des del principi: *curador*, *curatoria* i *pràctiques curatorials pedagògiques*.

Sempre he estat un defensor de la semiòtica. Les paraules atresoren, tant el seu significat com la interpretació que en fan les persones, comunitats o collectius. M'identifico amb Martha Rosler i la seva semiòtica de la cuina de 1975, en què la subversió de les paraules i els seus significats, a través del moviment visceral de la mateixa artista, també subverteixen la teoria feminista a través de la performance. D'alguna manera, amb èxit o sense, també intento moure'm en aquesta mateixa línia interseccional en art i educació. Per aquest motiu, tal com hem plantejat en altres treballs, el que

és curatorial i el que és comissarial, sovint, es plantegen com a sinònims, però en realitat encloen paradigmes diferents (Mesías-Lema, Suárez i Serra, 2023).

Comencem per rastrejar i situar el debat a través de la història. Per això, si recorrem als referents en aquest camp, ens podem fer una petita idea de com han estat els inicis del comissariat (que no curadoria), des d'un punt de vista professional. L'elenc de comissaris, però no comissàries, es compon d'uns quants noms des d'una visió masculina. Tots els pioners d'aquest àmbit, com no podia ser d'una altra manera, són sobretot homes. La història de l'art es repeteix i torna a ser explicada des de la masculinitat. Així, els referents iniciàtics que apareixen als llibres vinculats al circuit artístic contemporani han estat: Alfred Barr, Arnold Bode, Germano Celant, Harald Szeeman o Kynaston McShine, entre altres. I què ha passat amb les comissàries? Un grup de dones, de gran importància en aquest camp, han quedat completament velaades. Per això, el meu protagonisme en aquest text és per a elles: Anne d'Harnoncourt, Linda Nochlin, Marcia Tucker o Lucy Lippard.

Anne d'Harnoncourt va ser directora del Museu d'Art de Filadèlfia des del 1982 fins que va morir, el 2008. Les principals retrospectives que D'Harnoncourt va supervisar al museu al llarg del seu mandat van centrar-se en Paul Cézanne, Constantin Brâncuși, Hon'ami Kōetsu,

Barnett Newman i Salvador Dalí. Entre els seus èxits més grans a la institució hi figura la reinstal·lació de les col·leccions europees i la renovació d'unes quantes galeries d'art modern i contemporani del museu. Abans de prendre les regnes del Museu d'Art de Filadèlfia, D'Harnoncourt havia estat conservadora d'art del segle XX a la institució. Segons el *New York Times*, era l'única dona que dirigia un museu amb un pressupost anual superior a 25 milions de dòlars quan va ser nomenada per al càrrec el 1982.

La historiadora de l'art Linda Nochlin és coneguda per ser pionera a implantar la perspectiva feminista al món acadèmic i museístic. És autora d'un assaig clau, "Why have there been no great women artists?", publicat a *ARTnews* el 1971, en què analitzava el predomini de la perspectiva masculina blanca en la història de l'art, la forma en què s'havia definit el geni artístic i com les dones artistes havien estat històricament marginades. El 1976, amb Ann Sutherland Harris, ja va organitzar "Women artists: 1550-1950", un estudi del Museu d'Art del Comtat de Los Angeles que va demostrar que les dones havien estat creant art important juntament amb els seus col·legues masculins en tot moment. I el 2007, amb Maura Reilly, va comissariar l'exposició del Museu de Brooklyn "Global feminisms", que va posar en relleu l'obra d'artistes no occidentals com Lin Tianmao i Lee Bul.

Marcia Tucker va fundar el New Museum de Nova York el 1977. Tucker, que acabava de deixar un lloc de comissària al Whitney Museum, tenia 37 anys quan va crear-se la institució, i amb el New Museum pretenia establir un baluard per a l'art contemporani, transgressor, feminist i de mentalitat política. Algunes de les exposicions organitzades sota la seva direcció van ser les individuals d'Ana Mendieta, Hans Haacke o Nancy Spero, així com presentacions temàtiques com "Difference: on representation and sexuality" i "Damaged goods: desire and the economy of the object".

Totes aquestes dones també han creat una altra manera d'entendre el comissariat, més a prop del que avui en dia entenem per curadoria. Un dels investigadors que han aprofundit més en aquest camp, autor de *Breve historia del comisariado* (Orbist, 2010), fa una revisió interessant sobre la genealogia, i afirma que el comissariat o la curadoria, sovint, s'utilitzen com a sinònims d'exposició o exhibició. Si bé les exposicions, com a producte final del procés curatorial, tenen l'inici a la França del segle XVI, segles més tard es transformaran en els salons i galeries d'art. I en el cas dels termes *comissari* i *comissariar*, atesa la seva arrel etimològica, els seus significats provenen de "negoci".

Òbviament, el concepte del comissariat no es pot separar de la idea del contingidor artístic: el museu. El museu, alhora,

no es pot separar del seu continent: el mercat de l'art. Per això *comissari* i *comissariar* tenen més a veure amb tot el que feien els marxants d'art com una professió econòmica. Des que van aparèixer les primeres grans col·leccions, sorgeix la figura del conservador o guardià. No és fins a l'arribada del segle XVII que aquesta figura evoluciona cap a noves propostes museogràfiques. És aquí quan apareix l'Academie Royale de Peinture et de Sculpture, el primer espai en què s'utilitzaven salons com a espai expositiu per a l'alumnat de l'acadèmia. És en aquest moment que els conservadors comencen a preocupar-se per la protecció del patrimoni, la recerca de noves peces o un enfocament científic i educatiu de les exhibicions artístiques. A partir del XIX comença a oficialitzar-se la indústria de l'art, el "negoci": augmenta el nombre de marxants i especialistes i, a més, sorgeixen els museus tal com els coneixem. El comissariat d'exposicions va anar instal·lant-se com una veta de negoci dins de la institució museística, cap a principis del segle XX, especialment amb l'aparició del MoMA i les primeres exposicions sobre art avantguardista d'aquell temps (Rabantseva i Hoffman, 2020).

Per aquest motiu volem referir-nos a les pràctiques curatorials, a la curadoria i al curador/a; malgrat que sigui un terme més usat en l'àmbit anglosaxó (*curator*), la seva arrel prové del significat de 'curar', que 'cuida', tal com *curiós* i *curador*

comparteixen la mateixa arrel llatina. Per tot això, el curador/a parteix del "concepto vital de experto/a: una muestra de gusto y experiencia que otorga una independencia estilizada para el acto de cuidar y montar" (Balzer, 2018: 39).

Aleshores, què entenem per pràctiques curatorials pedagògiques?

Les pràctiques curatorials pedagògiques "cuiden" tots els processos artístics i educatius, amb les relacions inter i intrapersonals (alumnat/artistes/doçents) i les institucions participants (museu / escoles / centres socioculturals). És a través de la generació d'aquests vincles afectius que s'activen els processos ciutadans i comunitaris. Les pràctiques curatorials són dispositius pedagògics de sensibilització, coneixement i visibilització de pràctiques de qualitat en projectes en educació artística. A través d'aquestes pràctiques, la comunitat artística, educativa i cultural arrela i construeix també el teixit de la ciutat on es desenvolupi el projecte. Si bé és cert que partim d'un concepte antielitista i democratitzador de l'art, també entenem que l'educació artística no és una acció subalterna, ni del museu ni de l'educació, sinó que es troba als marges de tots dos àmbits de coneixement. Gràcies a aquesta "marginalitat", sorgeixen les pràctiques curatorials pedagògiques com una zona intermèdia d'aprenentatge situat, activisme i trobada

relacional. És dins d'aquesta horitzontalitat institucional on tenen lloc projectes de qualitat en educació artística i on podem avançar l'objecte d'estudi.

Les pràctiques curatorials pedagògiques no són productes expositius. Són projectes de recerca educativa basada en les arts, en què, de manera col·laborativa, es connecten els processos creatius, les institucions museístiques, universitats, artistes contemporanis, docents, estudiants, associacions... Com diuen Sinner, Leggo, Irwin, Gouzouasis i Grauer (2006: 1242), “comprometre's amb la recerca educativa basada en les arts significa que sovint els investigadors es troben immersos en un viatge de descobriment, d'aprenentatge sobre si mateixos, així com d'aprenentatge de si mateixos amb els altres”. Les pràctiques curatorials de caire pedagògic interpelan el present de l'educació artística des de la qualitat de les seves propostes i creen un flux d'acció i pensament docent nou. Constitueixen una manera de crear coneixement en educació artística des de la interinstitucionalitat, basada en la intersecció entre museus, escoles i universitat, que legitima una investigació artística en contextos pedagògics diversos, no exclusivament curriculars ni formals (Mesías-Lema, 2019).

Resumiré uns quants punts que, basats en la meva pràctica, determinen el que entenem per curadoria pedagògica:

Les pràctiques curatorials pedagògiques són situades. No hem d'oblidar que

els museus són aparells que transfereixen la seva ideologia a un determinat context social, cultural i geogràfic. Aquesta ideologia ve determinada, de manera transparent, per la direcció o, de manera sibil·lina, pel conjunt de les diverses exposicions i accions que van esdevenint cronològicament. És amb el pas del temps que podem parlar d'una determinada línia ideològica del museu. Tan important és el que s'hi exposa com el que s'hi omet. Hi ha artistes que no entren al museu; per tant, moltes institucions museístiques són excloents, sota un cert halo classista. Per això, les pràctiques curatorials pedagògiques són sempre situades, depenen del lloc des del qual intervenim, interpel·lem o creem. Per situar les pràctiques curatorials pedagògiques hem d'observar i conèixer en profunditat el seu context i (a)gents, i el projecte que desenvoluparem tindrà en compte aquesta situació. Conèixer les arrels sobre les quals situarem les nostres pràctiques és un procés d'intimitat amb els participants, no abrupte, ni colonitzador del territori (geogràfic o intel·lectual). Situar aquest context de vida és fonamental per a la qualitat de les pràctiques curatorials i els processos pedagògics que desenvolupem. Recordem que el coneixement situat no és una tasca senzilla, perquè hi intervenen múltiples variables. Per exemple, Braidotti (2015) entén aquests contextos de vida com una cosa tangible a través dels fluxos d'energia, sistemes

i xarxes somàtiques, on els processos vitals i les expressivitats es generen en l'acte de compartir, de relacionar-se i de crear junts.

Les pràctiques curatorials pedagògiques com a eines politicoculturals. Si fem un repàs de curadories, n'hi ha que han tractat temes educatius o enfocaments pedagògics seleccionant els artistes que han realitzat una obra que té un fi polític per damunt de l'educatiu. A vegades, les pràctiques curatorials pedagògiques també es confonen amb la mediació educativa desenvolupada pels equips o departaments pedagògics dels museus. Aquesta confusió es deu a allò a què Bishop (2012) es refereix quan artistes i curadors s'han compromès amb projectes que s'apropien de la pedagogia, vinculats a l'exposició en format de conferències, seminaris, tallers d'artistes, publicacions... Però no constitueixen el que entenem per pràctiques curatorials pedagògiques, com a espais intel·lectuals de cocreació, diàleg i acció artística de totes les persones i institucions participants. Tanmateix, és cert que les pràctiques curatorials pedagògiques ja incorporen en el seu procés la mediació educativa, no com una responsabilitat externa a l'exposició, sinó com a part del projecte mateix. Les pràctiques curatorials pedagògiques aprofundeixen en el dret de les persones a participar en la vida cultural del museu, de l'escola i de la generació de coneixement. Per tant, la curadoria esdevé un

dispositiu pedagògic, entès com una eina política, i entenen també que aquestes pràctiques curatorials arrelen l'educació com a activisme cultural. Aquestes pràctiques com a eines politicoculturals incideixen en tots els “àmbits de la vida democràtica com la prevenció de guerres, de la violència i dels extremismes” (Carbó, 2022: 21).

Les pràctiques curatorials pedagògiques volen mitigar una bretxa entre l'art i la seva comprensió, des de qui està implicat en un procés artístic. Totes les pràctiques curatorials pedagògiques que he desenvolupat sempre s'han cenyit a la formació del professorat. En la meva feina a la Facultat d'Educació, formant mestres de grau, el primer escull que em trobo és el desconeixement total envers el món artístic, com una bretxa, i, en molts casos, insalvable. Per això, el rerefons de tota pràctica curatorial pedagògica també és formativa per als mateixos participants. Cal que els docents en formació coneguin des de dins el món artístic, que siguin protagonistes del procés i obrin possibilitats de crear i fer una altra mena d'educació artística. Quan els estudiants s'immissceixen en la profunditat d'un procés artístic, des de les seves entranyes, emergeixen altres inquietuds, preguntes i respostes entorn de l'art i la seva relació pedagògica. *A posteriori*, amb el temps, és quan totes aquestes experiències estètiques es veuen materialitzades a través d'una actitud de respecte de l'alum-

nat cap a l'art. Per la meva experiència en tots aquests anys, aquestes actituds perduren per sempre. Aprendre en la presa de decisions sobre el que hem d'exposar o no del procés artístic també és pedagògic. L'espai museístic acollirà una curaduría plena d'excuses per pensar i repensar, així com visibilitzar, d'alguna manera, totes les tensions pròpies del procés artístic desenvolupat. Les pràctiques curatorials pedagògiques són un embull d'accions, reflexions, intencions i trobades entre els artistes, persones, institucions i la comunitat educativa implicada. Tots treballen de manera imbricada, col·laboradora i horitzontal. Tots són aprenents del procés, acompanyants mutus de l'acte creatiu, cadascú des dels seus àmbits. Aquestes pràctiques curato-

rials pedagògiques no són el sumatori de produccions i accions realitzades durant el procés en format expositiu, sinó que, un cop finalitzat aquest procés, entrem en un altre de diferent, el de com donar sentit al relat viscut a través del llenguatge artístic. Quan treballem d'aquesta manera, és normal que acabem cedint davant del que el museu espera d'aquests projectes, una exposició que mostri el que s'ha fet. Això també té a veure amb la idea de la pedagogia o educació com una cosa subalterna, enfront de l'exposició com a dispositiu d'ordre superior dins del circuit artístic contemporani. Les pràctiques curatorials pedagògiques són un intent de generar un discurs coherent amb el procés i fer-lo accessible a altres persones que no hi estan implicades. Els

interessos d'aquestes pràctiques curatorials permeten l'accés a un coneixement en el qual, en el moment en què és exposat, el museu es converteix en espai públic, expansiu i transmissor de les relacions entre art i educació.

IN/separables: live-cinema com una pràctica curatorial pedagògica entre la Fundación Luis Seoane, artistes habitants i centres d'educació infantil de la Corunya

In/separables és un projecte de transferència científica (OTRI 1917/2017) derivat de la col·laboració i participació entre la universitat, el museu, artistes

contemporanis, el CFR-A Coruña (Centro de Formación Docente de la Consellería de Educación) i docents-alumnat de centres educatius de quatre centres d'infantil de la Corunya. El mateix nom d'*In/separables* enclou tota la seva essència. Fa referència al vincle afectiu existent entre els nens d'infantil i els seus objectes d'aferrament. Aquesta investigació artística que ha pres format curatorial proposa com a hipòtesi les preguntes de partida següents: com es relacionen els nens amb els seus objectes d'aferrament, joguines o coses preferides? Quines característiques estètiques, formals, lúdiques i/o funcionals tenen aquests objectes perquè siguin atractius o per-

Esquema desenvolupament d'*In/separables* com a pràctica curatorial pedagògica

què hi hagi aquest vincle tan fort entre ells? Quina sensibilitat s'amaga darrere d'aquesta relació entre l'objecte i la infantesa? Quins moviments, sons i rutines s'estableixen en la vida quotidiana del nen en relació amb aquests objectes d'aferrament? Per què es converteixen en inseparables?

El projecte curatorial va durar quatre mesos, de setembre a desembre del 2017. Durant aquest temps es van desenvolupar diverses accions formatives entre els docents i els artistes, en la mateixa institució educativa. *A posteriori*, els artistes van habitat els centres educatius per desenvolupar conjuntament les accions que havien sortit durant els mesos previs en el seu treball al museu amb les mestres. En la postproducció del novembre, amb tot aquest material, es van generar peces audiovisuals que van agafar el format estètic i performatiu d'un *live-cinema*, que ocupava la sala central de la Fundación Luís Seoane, obert a tots els participants, famílies incloses.

Què entenem per *live-cinema*?

El *live-cinema*, des del començament als anys 2000 fins als nostres dies, és conceptualitzat com un llenguatge audiovisual híbrid dins de l'art contemporani. Encara que ens confongui el nom,

no és cinema. En el *live-cinema* no hi ha una narració lineal, actors o diàlegs. Les transicions visuals, els moviments corporals dels artistes o l'atmosfera audiovisual són totalment aleatoris, orgànics i improvisats. És definit pel festival LPM (Live Performers Meeting) com "obres interpretades en viu, capaces de demostrar una narrativa combinada amb un enfocament experimental; projectes en contínua tensió entre experiència perceptiva i acte performatiu". Fluctua entre moltes disciplines artístiques: videoart, música, fotografia, pintura, performance... Intersecares entre si, generen una narrativa audiovisual en temps real i creen una atmosfera afectiva i immersiva a través de les projeccions i accions artístiques en directe. L'espai es transgredeix amb una instal·lació sonora i audiovisual, en què l'acció del *live-cinema* "es pot descriure com qualsevol performance que impliqui la presència d'un artista que manipula imatges en moviment projectades per a una audiència" (Lew, 2004). És a dir, el *live-cinema* és una obra en viu i en directe, irrepetible, amb projeccions i performance en temps real, i indubtablement afecten algunes variables com ara la improvisació. Els DJ i VJ llancen música i clips de vídeo que es van fusionant en aquest instant i el resultat s'enregistra i, potser, mai més no tornarà a passar, com en el cas d'*In/separables*.

Quines accions artístiques es van desenvolupar als centres educatius?

ACCIÓ 1:

Conèixer la relació entre l'objecte i el nen/a:

- En assemblea/*faladoiro*, parlar amb els nens sobre els seus pensaments/relats al voltant de l'objecte. Registrar aquests relats, amb gravadora, i seleccionar els aspectes més interessants.

- Percepció visual dels objectes d'aferament: amb cartolina negra i cera blanca, que dibuixin el seu objecte sense tenir-lo present. Dibuixar a partir del record i del relat que han explicat. Fer el mateix amb l'objecte present, aquesta vegada sobre cartolina blanca i cera negra.

ACCIÓ 2:

- Els nens fotografien els seus objectes en les caixes de llum. Organització dels dies per utilitzar les caixes de llum.

- Les mestres faran entrevistes audiovisuals de 30 segons (aprox.) als nens amb els seus objectes i sobre fons blanc.

ACCIÓ 3:

- Els artistes habiten els centres educatius per gravar els moviments de l'alumnat amb els seus objectes, investigar les possibilitats estètiques de les joguines...

ACCIÓ 4 (per a les famílies):

- Oferir la possibilitat de participar-hi gravant els seus fills amb un mòbil o una càmera (es va facilitar una fitxa explicati-

va que va entregar-se a les famílies) en el seu context domèstic.

Aquestes accions com a mètode científic basat en les arts per obtenir dades visuals i audiovisuals també han generat connexions entre les imatges o artefactes i les accions artístiques desenvolupades pels docents, artistes i estudiants. També van registrar-se els pensaments dels participants a través d'entrevistes audiovisuals realitzades per les famílies als seus fills, de manera que s'establien patrons teòrics i discursius, a partir d'una anàlisi exhaustiva de les dades visuals. El treball amb les dades visuals, *gifts* i fotografies realitzades pels mateixos nens va establir maneres de comprendre la complexitat artística contemporània des de diferents posicionaments semiòtics: simbòlics, imaginatius, culturals o socials. La documentació, visibilització i, sobretot, anàlisi de les dades visuals

derivades d'aquesta pràctica curatorial pedagògica ens han permès indagar en la relació estètica i afectiva del nen i el seu joguet/objecte inseparable des d'una doble perspectiva metodològica:

- la *creativa*: ja que les dades visuals de la investigació són alhora creades en el procés i desenvolupament de la recerca a través de fotografies, artefactes, vídeos, dibuixos, i

- l'*anàltica*: mitjançant l'anàlisi semiòtica i estètica de les dades visuals generades en els *art labs* amb els participants implicats en la investigació, que, en aquest cas, són els artistes, docents i estudiants.

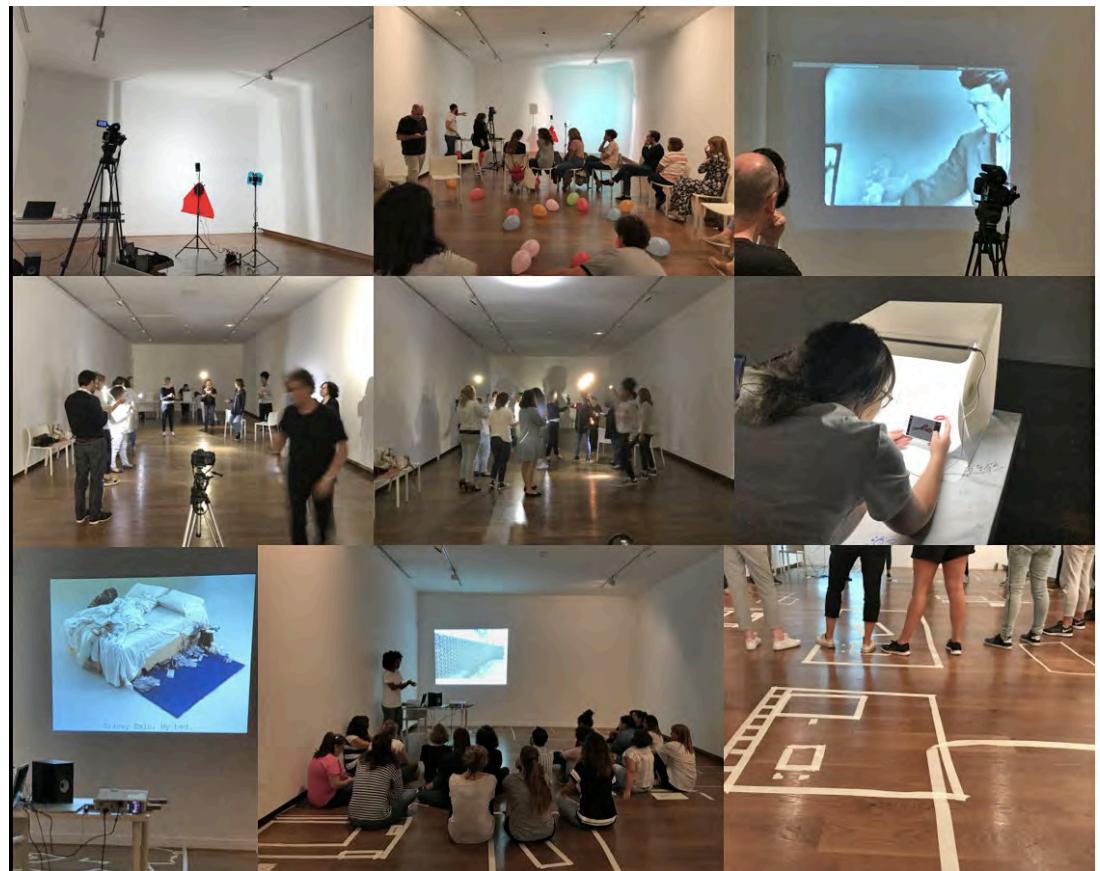
Com a reflexió final després del procés

Els objectes d'aferrament, les joguines i tots aquests artefactes vinculats amb els nens són un tema recurrent per als professionals que treballen a les escoles infantils. En les reunions prèvies amb les famílies, els docents intenten demanar el que és estrictament necessari i que no hagin de fer despeses supèrflues. A més, els demanen que no portin aquests objectes d'aferrament al centre, per uns quants motius. D'una banda, són generadors de conflictes. És veritat que el conflicte és inevitable i forma part de la vida d'una escola infantil; de fet, són intrínsecos a la vida en comunitat, són naturals, necessaris i configuren, en l'àmbit escolar, el procés d'aprenentatge. Ens

SONIDO

FOTOGRAFÍA

ESPAÑA

agradi o no, sorgiran. L'experiència i reflexió docent arran d'*In/separables* els ha demostrat que qualsevol objecte (una pilota, un ninot, un conte...) és propens a provocar rebequeries, baralles, plors, mossegades i una llarga llista de reac-

cions d'ira incontrolables. Que es multipliquen exponencialment quan es tracta d'efectes personals. Els nens d'infantil es troben a l'etapa de l'egocentrisme, del jo, del que és meu. Hi contribueixen la incipient adquisició del llenguatge, sovint

molt limitada i rudimentària, i la manca d'habilitats de regulació emocional. Compartir, en aquesta etapa del seu desenvolupament, per molt que alguns adults s'hi esforcin, és lluny de la seva capacitat.

D'altra banda, cal considerar altres factors, associats als objectes d'aferament dins de l'escola. Hi podríem esmentar les marques, que subtilment s'apoderen de

racons inesperats de la vida dels més petits; el consumisme radical, que significa que ho tenen tot, i més, i no aprecien, en molts casos, el valor de les petites coses; el món Disney, ple d'estereotips que es perpetuen sibil·linament en les seves maneres d'interactuar amb l'en-torn. Permetre que determinats objectes accedeixin als nostres centres educatius

significaria alimentar un model que no encaixa amb la nostra manera d'entendre l'educació i el món. Una escola infantil ha de ser conscient i crítica d'aquestes realitats, i posar-les damunt la taula de debat i reflexió.

Finalment, i no menys important, hi apareix el factor de la seguretat: peces petites, susceptibles de ser ingerides, elements punxants o tallants, són només un exemple del material que cal evitar en un centre educatiu.

Referències

- Balzer, D.: *Curacionismo. Cómo la curaduría se apoderó del mundo del arte (y de todo lo demás)*. La Marca Editora, 2018.
- Bishop, C.: *Artificial Hells: Participatory Art and the Politics of Spectatorship*. Verso Books, 2012.
- Braidotti, R.: *Lo posthumano*. Gedisa, 2015.
- Carbó, G. 2022. “Derechos, libertades y sostenibilidad: hablemos de cultura. En. VVAA. *Cultura para la vida: un estudio crítico y plural sobre lo cultural*. Unamásuna. pp.17-24.
- Lew, M.: “Live Cinema: designing an instrument for cinema editing as a live performance”, a: *Proceedings of the 2004 conference on New interfaces for musical expression*, 2004, p. 144-149.
- Mesías-Lema, J. M.: *Educación artística sensible. Cartografía contemporánea para arteducadores*. Graó, 2019.
- Mesías-Lema, J. M.; Suárez, M.; Serra, N.: “Transmutar el Museo de Arte Moderno de Tarragona (MAMT) desde las prácticas curatoriales pedagógicas”. *RdM. Revista de Museología*, 86 (2023): 94-99.
- Orbist, H. U.: *Breve historia del comisariado*. Exit, 2010.
- Rubantseva, E. V.; Hoffmann, L.: “The curator in the art world and in the museum: History, theories and current issues”. *Вопросы музеологии*, 11(2) (2020): 168-182.
- Sinner, A.; Leggo, C.; Irwin, R. L.; Gouzouasis, P.; Grauer, K.: “Arts-based educational research dissertations: reviewing the practices of new scholars”. *Canadian Journal of Education*, 29(4) (2006): 1223-1270.

L'educació artística a l'Escola Virolai: un projecte globalitzat

Sandra Entrena Ortega

Diretora de l'Escola Virolai

L'Escola Virolai és una escola concertada amb una àmplia gamma educativa, des d'I1 fins a batxillerat. És una escola laica, inclusiva i oberta a diferents concepcions de la vida. Amb la idea de promoure una estreta col·laboració entre famílies i escola per fomentar el creixement personal i acadèmic dels alumnes, la seva missió és "Junts per ajudar a créixer".

Els valors de l'escola inclouen l'esforç, l'autoconeixement, l'aprenentatge vivençial, l'educació en valors, l'afecte i el respecte en les relacions humanes. Uns valors que, com veurem, convergeixen especialment en l'educació artística i expressiva entesa de manera transversal.

L'Escola Virolai va ser fundada l'any 1960 pel pedagog Josep Maria Ballarín i la mestra Montserrat Andreu, amb un enfocament pedagògic innovador que incloïa la coeducació i l'ensenyanament plurilingüe. L'Escola Virolai, des de la seva concepció, comptava amb l'àrea artística i humanística per tal d'ajudar a acomplir els seus objectius pedagògics.

L'enfocament educatiu se centra en la individualitat de cada alumne.

Durant més de 60 anys d'història, l'Escola Virolai ha estat marcada per molts

esdeveniments, com ser la primera escola a fer el curset d'esquí a la Molina el 1964, celebració de festes, activitats esportives i culturals, i l'assoliment de premis i reconeixements a la seva tasca educativa.

Avui en dia, l'Escola continua innovant i oferint una àmplia gamma d'activitats, com les jornades d'Escola Oberta, festes de l'arbre, sortides de convivències, intercanvis i programes internacionals, tea-

tre, esports, projectes solidaris i moltes d'altres que la mantenen com a una escola viva. L'objectiu constant és formar ciutadans lliures, competents i compromesos a construir un món millor. La missió de l'escola, "Junts per ajudar a créixer", es resumeix en els objectius següents:

1. Fomentar una estreta col·laboració entre família i escola, reconeixent que els pares tenen un paper central en l'educació dels seus fills. La

seva implicació i suport al projecte escolar són crucials per ajudar els estudiants a créixer.

2. Inculcar valors i virtuts essencials en els estudiants per promoure la integritat, la ciutadania responsable, la capacitat de formular opinions pròpies amb sentit crític i un compromís amb la millora de la societat.
3. Promoure l'esforç i l'autoexigència com a mitjans per a la superació personal, posant l'èmfasi en el desenvolupament de les aptituds individuals, el perfeccionament del caràcter i l'equilibri emocional dels alumnes. L'objectiu és ajudar-los a conèixer-se a si mateixos, estimular la seva autoestima i fomentar la capacitat de superar-se.

És partint d'aquests objectius que el projecte educatiu de l'Escola Virolai posa una gran importància en l'educació de l'expressió, que abasta tant el llenguatge verbal com el no verbal com a mitjà perquè els alumnes comuniquin les seves experiències i pensaments. Aquest enfocament es basa en una base cognitiva i implica la interacció constant entre la teoria i l'experimentació. L'educació de l'expressió és vista com una part essencial de l'educació integral de l'estudiant i contribueix a la seva manifestació psicològica i motriu. Aquesta educació engloba diversos llenguatges expressius, com el corporal, el musical, el visual i plàstic, el

verbal, el teatral i la dinàmica, i té com a objectiu estimular l'autoconeixement, la confiança en un mateix i la superació personal. També fomenta la col·laboració, la convivència, l'equilibri emocional i el respecte, ja que permet als alumnes expressar-se individualment i col·lectivament a través d'aquestes àrees.

Per aconseguir encoratjar l'alumnat a fer servir aquests llenguatges, i com a mitjà per a una integració completa dels alumnes en la societat, a Virolai es promou el gust per l'art i la cultura. A través de l'exposició a diverses manifestacions culturals i artístiques i la participació en activitats culturals opcionals, s'espera que els alumnes desenvolupin sensibilitat i apreciació per la cultura. Aquesta obertura a la societat i la participació en la vida cultural els permet valorar el món que els envolta i els obre noves oportunitats.

Com entenem l'educació artística al Virolai?

L'educació artística a l'Escola Virolai és més que una simple matèria; és una visió transformadora que aborda la formació de l'alumnat des de tres angles crucials: l'expressió creativa, la transformació de sistemes educatius i la contribució a la resolució de problemàtiques socials i culturals.

En primer lloc, l'educació artística a la nostra escola es basa en l'expressió

creativa. Entenem que l'art és una eina potent perquè els estudiants comuniquin les seves emocions, pensaments i idees de manera única i personal. Mitjançant diverses disciplines artístiques com la música, la plàstica, la dansa, el teatre, la cultura audiovisual, i sense oblidar la connexió amb la literatura i les humanitats en general, els alumnes aprenen a expressar-se de manera lliure i sense por del judici. Aquesta habilitat no només enriqueix les seves vides personals, sinó que també els prepara per ser individus més segurs i competents a la societat. A través de les arts, com a receptor i com a emissor, l'estudiant no només desenvo-

Iupa habilitats tècniques, sinó que també aprèn a expressar-se, a comunicar-se millor i a desenvolupar la seva imaginació. L'educació artística li permet créixer com a individu i adquirir una comprensió més profunda de si mateix i del món que l'envolta.

En segon lloc, entenem l'educació artística des d'una visió transformadora en relació amb els sistemes educatius. Creiem que l'art és un motor d'innovació i canvi en l'educació. A través de l'ús creatiu de les arts, busquem enriquir de manera transversal els mètodes d'ensenyament i aprenentatge. Això significa incorporar l'expressió artística a les diferents àrees curriculars i fomentar la col·laboració entre professors per aprofundir en les connexions entre l'art i altres disciplines acadèmiques. A la vegada, entenem que l'art és dels millors generadors de preguntes sobre moltes disciplines, des de les més humanístiques i socials fins a les més científiques (entre altres raons, perquè l'àmbit humanístic i el científic estan íntimament lligats). En l'experiència com a receptor artístic, l'alumnat es pot sentir més còmode davant problemes complexos d'altres àrees, perquè de seguida entén que el missatge artístic és més suggeridor i plurisígnificatiu, més subjectiu, més obert. D'aquesta manera, aspirem a crear una experiència educativa més rica i significativa per als nostres alumnes.

En tercer lloc, l'educació artística juga un paper fonamental en la resolució de

problemàtiques socials i culturals. Reconeixem que les arts poden ser una eina poderosa per abordar qüestions importants com la diversitat, la inclusió i la justícia social. A través de projectes artístics i col·laboracions comunitàries, els nostres alumnes aprenen a utilitzar l'art com una plataforma per al canvi social. Així, no només es converteixen en artistes creatius, sinó també en ciutadans conscients i compromesos amb la seva comunitat i el món.

El món cultural és un altre element essencial de l'educació artística a l'Escola Virolai, i es considera com una finestra cap al món que ens envolta i una oportunitat d'integració plena per als nostres alumnes. Aquesta perspectiva àmplia i inclusiva de la cultura té uns quants aspectes importants:

- **Diversitat cultural:** Reconèixer i celebrar la diversitat cultural és un aspecte fonamental. A l'Escola Virolai, els alumnes tenen l'oportunitat d'explorar i comprendre diferents manifestacions culturals, tant a escala local com global. Això inclou l'aprenentatge sobre tradicions, costums i formes d'expressió artística de cultures de tot el món. Aquesta comprensió contribueix a la seva educació global i a la seva capacitat d'apreciar i respectar altres perspectives culturals.
- **Integració social:** L'educació artística també ofereix als alumnes

una oportunitat d'integració social més gran. Mitjançant la seva participació en activitats artístiques i culturals, com ara concerts, exposicions d'art, espectacles de dansa o teatre comunitari, els estudiants poden connectar-se amb altres membres de la comunitat i contribuir al teixit social. Aquestes experiències fomenten una sensació de pertinença i inclusió, tant dins com fora de l'escola.

- **Identitat personal:** L'exploració de la cultura ajuda els alumnes a desenvolupar la seva identitat personal. Les arts i les tradicions culturals poden ser una via perquè els estudiants es connectin amb les seves arrels i comprenguin millor qui són. Aquesta comprensió de la seva identitat cultural és fonamental per al creixement personal i per a la capacitat de viure en un món divers i complex.
- **Empatia i comunicació:** Quan els alumnes expliquen les seves pròpies experiències a través de l'art o interpreten obres que reflecteixen altres realitats, aprenen a posar-se en la pell d'altres i a expressar-se de manera efectiva, afectiva i assertiva. Aquestes habilitats són essencials per a les relacions interpersonals i la col·laboració en el món que ens envolta.

Un projecte globalitzat

L'Escola Virolai ha adoptat una perspectiva ampla i integral de l'educació artística, promovent-la com un projecte globalitzat que s'adhereix als següents criteris:

1. **Vinculada a tots els àmbits:** L'educació artística no es limita a una àrea específica, sinó que està integrada a tots els aspectes de l'educació. Això significa que les arts volen ser una eina transversal que enriqueix les diferents assignatures i àmbits d'aprenentatge. A través de l'art, els alumnes han de poder explorar conceptes matemàtics, científics, històrics i lingüístics, entre d'altres, i veure com es relacionen amb les arts. Els projectes artístics de Virolai s'articulen com a ponts entre les disciplines acadèmiques i les arts. En aquest context, es promou que l'alumnat integri les seves habilitats artístiques amb els continguts de les altres matèries. Per exemple, podrien crear una representació teatral que explori conceptes científics o compondre música inspirada en conceptes matemàtics. Això permet als alumnes comprendre la rellevància de les arts en diferents contextos i desenvolupar una comprensió holística dels seus aprenentatges.

2. **Contextualitzada i connectada amb l'entorn:** L'educació artística a l'Escola Virolai és contextualitzada i

connectada amb l'entorn local i global dels alumnes. Això significa que s'estudien i es creen obres d'art que tenen significat i rellevància per a la comunitat i la societat en general, així com una relació directa amb la seva pròpia vida i entorn. Aquesta connexió permet als alumnes comprendre com l'art influeix i és influït per la cultura i la història. També es poden abordar qüestions locals o globals rellevants, com el medi ambient, la diversitat cultural o els problemes socials.

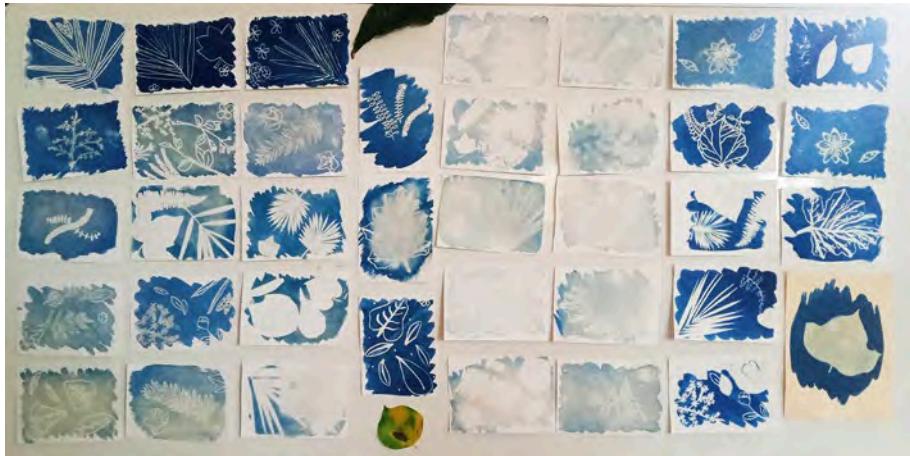
3. Mirada integral de l'art: L'enfocament integral de l'art implica que les arts no es limiten a una única disciplina, sinó que s'explora un ventall ampli de formes artístiques, incloent música, pintura, dansa, teatre, literatura i altres manifestacions creatives. Això permet als alumnes desenvolupar una comprensió més profunda de la diversitat i la riquesa de les arts i els ajuda a trobar les seves pròpies passions i talents artístics. Aquest enfocament holístic permet als estudiants explorar diferents formes d'expressió artística i descobrir passions i talents. També promou una comprensió més profunda de la diversitat i la riquesa de les arts i la cultura.

4. Procés de socialització i de permeabilització envers totes les manifestacions socials: L'educació

artística no es limita a l'aula; és un procés de socialització i permeabilització que connecta els alumnes amb totes les manifestacions socials i culturals. Això implica la participació en activitats culturals i artístiques fora de l'escola, com ara visites a museus, assistència a esdeveniments artístics i col·laboracions amb la comunitat. A través d'aquestes experiències, els alumnes es converteixen en membres actius i informats de la societat, amb una comprensió més àmplia i profunda de les arts i la cultura.

L'enfocament d'integració de les matèries de música, teatre i plàstica en un projecte comú és una característica destacada de l'educació artística a l'Escola Virolai. Aquesta integració enriqueix encaixa més l'aprenentatge basat en projectes (ABP) i crea una experiència educativa més completa per als estudiants. A continuació, detallarem com aquest enfocament contribueix a la globalització de l'educació artística:

Interconnexió de les arts: Mitjançant la integració de les disciplines artístiques, els estudiants tenen l'oportunitat d'explorar les interconnexions naturals entre la música, el teatre i les arts visuals. Això els permet veure com aquestes àrees es complementen i es reforcen mútuament. Per exemple, poden crear una obra de teatre en què la música en viu

i els elements visuals juguin un paper essencial en la narrativa i l'expressió artística. Aquesta interconnexió reflecteix la realitat del món artístic i els prepara per a futures exploracions creatives.

Col·laboració i competències interdisciplinàries: En un projecte artístic comú, els estudiants aprenen a treballar col·laborativament i a combinar les seves habilitats i talents en diferents àrees. Aquesta col·laboració fomenta habilitats interdisciplinàries essencials, com la comunicació, la resolució de problemes i la flexibilitat cognitiva. Els estudiants aprenen a apreciar les diverses contribucions de cada disciplina i a veure com es poden fusionar de manera creativa per aconseguir un resultat artístic complet.

Experiència holística: Les arts integrades en un projecte comú ofereixen als

estudiants una experiència holística de l'art. No només se centren en una sola disciplina, sinó que exploren múltiples formes d'expressió artística dins del mateix projecte. Això els permet descobrir com les diferents àrees artístiques poden treballar juntes per transmetre un missatge, contar una història o expressar una idea. Aquest enfocament integral fomenta una comprensió més profunda i una apreciació més gran de les arts en el seu conjunt.

Preparació per a la creativitat: A través de la integració de les arts, els estudiants desenvolupen habilitats de pensament creatiu i aprenen a veure les connexions entre les diferents facetes de la seva expressió artística. Això els prepara per a futures exploracions artístiques i els capacita per abordar desafiaments creatius amb confiança i imaginació.

En què ens inspirem?

L'educació artística, segons Belver (2011), pot abordar-se mitjançant dos models principals:

Educació en les arts (model de l'art com a disciplina o àrea específica): En aquest model, l'educació artística es concep com una disciplina acadèmica pròpia i es presenta com una matèria per si mateixa, amb els seus continguts, mètodes d'ensenyament i objectius específics. En un primer moment, aquest model pot ser

vist com a més tradicional perquè és el model en què sovint les arts s'han tractat com a entitats separades (música, teatre, arts visuals i dansa...) tot fent classes específiques per a cada àrea. En tot cas, se centra en el desenvolupament de competències i habilitats artístiques especialitzades. Genera un coneixement específic vinculat als llenguatges i les habilitats artístiques tot seguint una seqüènciació detallada a continuació:

- 1. Exploració:** capacitat per investigar i descobrir noves idees, materials i tècniques.
- 2. Percepció:** capacitat per observar i analitzar obres d'art, així com el

seu entorn visual. A través de la percepció, els estudiants aprenen a apreciar i comprendre les característiques formals i conceptuais de les obres d'art. Aquesta habilitat és

essencial per desenvolupar la seva sensibilitat artística i la capacitat d'interpretar i crear obres artístiques.

- 3. Representació:** capacitat per expressar les seves idees i emocions a través de les arts. Permet als estudiants comunicar-se de manera creativa i expressar perspectives i sentiments.
- 4. Interpretació:** capacitat per donar sentit i significat a les obres d'art. Això implica analitzar i reflexionar sobre les intencions de l'artista, els temes i els simbolismes presents en les obres d'art. La interpretació artística pot ser subjectiva i basada en les experiències personals, i permet als estudiants desenvolupar una comprensió més profunda de les obres d'art i la cultura en general.
- 5. Producció:** creació d'obres d'art pròpies dels estudiants. A través d'aquesta dimensió, els estudiants apliquen les seves habilitats tècniques i creatives per expressar les seves idees i emocions.

El següent gràfic representa la interpretació d'aquest model a l'Escola Virolai:

Hem de precisar que, fins i tot dins d'aquest model, al Virolai les arts mai no

es tracten completament com a entitats separades. Dins de les matèries específiques, i a partir de la col·laboració entre el professorat i l'execució de projectes de major o menor magnitud, l'objectiu és assolir un primer nivell d'integració de les arts (entre totes les disciplines artístiques: música, dansa, teatre, arts visuals i plàstiques...) i fins i tot entre altres disciplines, així com l'inevitabile abordament de les qüestions socials que contextualitza qualsevol obra artística estudiada o creada.

Educació a través de les arts (model d'integració de les arts): En contrast, aquest model promou la integració de les arts en altres àrees de l'educació. Les arts es consideren una eina per millorar l'aprenentatge en matèries com la ciència, les matemàtiques, la història o la literatura. En aquest enfocament, les activitats artístiques s'utilitzen per explorar i reforçar els continguts acadèmics. Aquesta integració pot donar lloc a projectes multidisciplinaris on les arts es converteixen en una eina per explicar conceptes i promoure la creativitat i la comprensió.

El següent gràfic representa la interpretació d'aquest model a l'Escola Virolai:

Com portem tot això a la pràctica a l'Escola Virolai?

Infantil

L'educació artística a l'etapa infantil abasta una àmplia gamma d'aspectes clau que contribueixen al desenvolupament holístic dels nens. A través de l'expressió artística, es fomenta el desenvolupament del llenguatge mitjançant la comunicació visual i verbal, mentre s'estimulen habilitats cognitives com la psicomotricitat fina, la coordinació oculomanual i la concentració. A més, les activitats artístiques promouen la força controlada i les habilitats manuals necessàries per a l'escriptura, així com l'autoconeixement i l'expressió personal, i potencien la imaginació i la creativitat

dels infants. Aquest enfocament també promou competències socials i emocionals, i fomenta l'autonomia i la interacció positiva amb els altres en un entorn d'aprenentatge enriquidor.

Primària

L'educació artística a l'etapa de primària impulsa el desenvolupament de múltiples llenguatges artístics, incloses l'expressió visual i plàstica, la música en les seves diverses formes, la dinàmica corporal i la comunicació oral i escrita. La metodologia emprada a tota l'etapa de primària és l'adaptació de diferents formes d'expressió artística, tenint present l'evolució madurativa dels alumnes i seguint una línia molt clara que parteix del treball fet a l'etapa infantil i continua des

14

17

de 1r fins a 6è. Al llarg del curs es promouen diversos espais en què l'alumnat de diversos cursos es pot sentir còmode per compartir expressions artístiques. Es tracta de moments artístics compartits que promouen no només l'expressió artística, sinó també valors ètics com el respecte, l'escolta i la comunicació entre alumnes de diverses edats. Aquesta aproximació transversal de l'àrea artística vol aprofitar les possibilitats de l'art per generar a l'alumnat els valors ètics i l'espirit crític, així com l'interès i respecte al món de les arts.

A través d'activitats globals i integrades, s'encoratja a la reflexió crítica sobre les relacions entre les arts, com per exemple petits projectes que uneixen art plàstic i moviment o altres que aprofundeixen en la sinestèsia, connectant els sentits i explorant tonalitats i sons. D'altra banda, també es promou la creativitat mitjançant celebracions com la Setmana de la Música i projectes d'etapa que integren diverses àrees d'aprenentatge com l'aspecte lingüístic, social, científic, matemàtic i educació física. Aquests enfocaments enriqueixen els espais d'aprenentatge i fomenten el descobriment i la creativitat en una varietat de contextos educatius.

Secundària

L'educació artística a l'etapa de secundària s'enriqueix a través de projectes artístics que aborden una varietat de mitjans, que inclouen l'expressió visual i

plàstica, la música, el teatre i la comunicació. Segueix les bases de l'educació integral de les arts a partir de l'aprenentatge basat en projectes (ABP) i l'aprenentatge servei per fomentar la participació activa dels estudiants en projectes que serveixin a la comunitat i desenvolupin habilitats de gestió de projectes. L'educació visual es converteix en un dels eixos vertebradors transdisciplinaris que aponta mitjans als projectes artístics de 1r i 2n d'ESO, però es pretén que serveixi per esperonar el gaudi i aprofundir en tots els àmbits artístics que es treballen: la música, l'expressió plàstica i el teatre com a possibilitats expressives de comunicació (emocional i social). Tres àmbits de possibilitat expressiva, però també receptiva: l'estudi de la tradició (sempre vinculada amb el món present de l'alumnat) de les disciplines artístiques es convertirà en una finestra cultural per entendre el món. Paral·lelament, en aquest primer cicle es desenvolupa la matèria Mèdia per recollir i sistematitzar els aprenentatges de llenguatge audiovisual ja introduïts a l'etapa primària.

A segon cicle, es continua amb el Projecte Artístic amb un grau d'aprofundiment major i s'incorporen un seguit de propostes optatives que prenenen unir amb un enfocament crític les capacitats expressives i artístiques treballades a projectes artístics amb àmbits com la comunicació corporativa i el periodisme. També a segon cicle, l'opció d'Alfabetitz-

zació Visual ofereix una reflexió crítica i adulta sobre les ideologies i els imaginaris de la història de l'audiovisual.

D'altra banda, durant tota l'etapa, es promouen altres treballs globalitzadors interdisciplinaris que abasten àmbits com el lingüístic, el social, el científic-tecnològic, matemàtic i l'educació física, amb l'objectiu d'enriquir l'experiència educativa i desenvolupar una comprensió més àmplia i profunda de les arts i la seva relació amb altres disciplines.

Batxillerat

Al batxillerat, l'educació artística es consolida mitjançant una gamma variada de matèries i projectes específics que ofereixen una experiència enriquidora per als estudiants. Les matèries Innobat

(pròpies del batxillerat de Virolai des de fa més de 6 anys i ara ja incorporades al nou currículum) com la Cultura Audiovisual, Projectes Artístics, Disseny i Muntatge d'Exposicions, Creació Audiovisual, Anàlisi i Creació Musical, així com Pensament Crític, proporcionen una base sòlida en arts plàstiques i visuals, música i comunicació audiovisual i alhora fomenten la crítica i la creativitat. Entenent que tota participació en la cultura i l'art és una oportunitat d'integració al món, l'Escola Virolai té l'objectiu final que l'alumnat assoleixi tant una mirada crítica madura davant la sobreinformació icònica i audiovisual en què vivim com una creativitat expressiva (plàstica, musical i audiovisual) lúdica però a la vegada ètica i estètica.

En aquest sentit, més enllà de les matèries específiques de l'àrea, els projectes específics com les activitats audiovisuals a través de totes les matèries amb l'assessorament de l'equip d'Educació Visual i Plàstica, la creació d'una postal audiovisual de Nadal, l'anuari "Turons", la Cantata i el vídeo-recull d'activitats d'Economia i altres projectes enriqueixen encara més l'experiència educativa. Aquestes activitats promouen la interdisciplinarietat i ofereixen als estudiants l'oportunitat d'aplicar els seus coneixements artístics i habilitats en una àmplia gamma de contexts i projectes, per preparar-los per a futures carreres i estudis en el camp de les arts i més enllà.

Espais i organització

Els espais dedicats a l'educació artística a l'escola són fonamentals per crear un entorn propici per al desenvolupament creatiu i artístic dels estudiants. Qualsevol aula o espai comú és un bon lloc per

eduar l'art, però, a més a més, tenim espais que proporcionen les condicions i les eines necessàries per a l'aprenentatge i la pràctica artística.

Aules de Plàstica: Aquestes aules es-tan dissenyades per a les activitats de les arts visuals. Són espais il·luminosos amb taules i cadires adequades per al dibuix, la pintura, l'escultura i altres expressions artístiques. També solen comptar amb estanteries per emmagatzemar materials artístics com pintures, papers, suports i eines diverses.

Aula de Música i Expressió: Aquest és un espai dedicat a les activitats musicals i l'expressió artística. Està equipat amb instruments musicals com pianos, guitares, instruments de percussió i materials per a l'expressió corporal.

Aula de Dinàmica: És un espai versàtil per a l'aprenentatge i la pràctica d'activitats de moviment i expressió corporal. Pot ser utilitzada per a classes de dansa, teatre i altres activitats relacionades amb l'expressió corporal.

Espais d'Aprendentatge Específics de l'Àmbit Artístic: Aquests espais poden incloure tallers d'art, estudis de gravat, laboratoris de fotografia, sales d'edició de vídeo i altres llocs especialitzats que permeten als estudiants explorar diferents mitjans artístics.

Aula de Dibuix Artístic de Batxillerat amb vista panoràmica i accés a l'exterior: Aquesta aula especialitzada en dibuix artístic per als estudiants de batxillerat

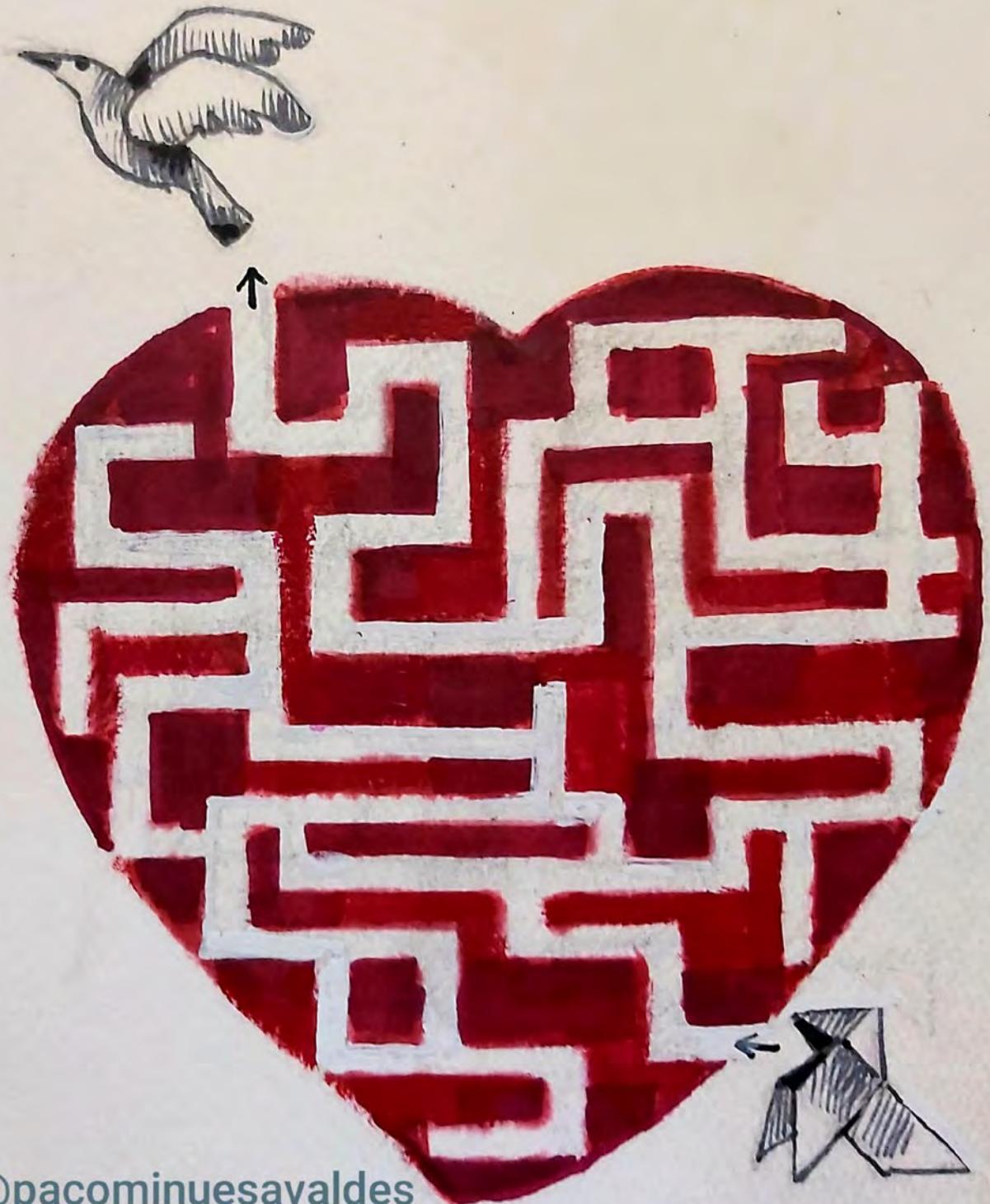

ofereix un entorn inspirador. Amb les seves vistes i l'accés a l'exterior, permet als estudiants treballar amb la natura com a font d'inspiració i realitzar activitats creatives a l'aire lliure.

Espais exteriors: És important també tenir espais exteriors adaptats per a l'educació artística. Aquestes àrees poden ser utilitzades per a activitats com art a l'aire lliure, interpretació musical, instal·lacions d'art i altres expressions artístiques a l'exterior.

En conclusió, l'educació artística a l'Escola Virolai és una perspectiva completa i interconnectada que aborda els diversos aspectes de l'aprenentatge i la cultura. Partint de la convicció que no existeix l'es-

tètica sense ètica, i que, per tant, l'expressió artística sempre compromet l'alumnat com a emissor i com a receptor, aquest enfocament enriqueix l'experiència educativa, fomenta la comprensió i l'apreciació de les arts i connecta els estudiants amb el seu entorn i la societat en general. Ha contribuït a la transformació educativa de l'Escola Virolai, tot esdevenint una filosofia que fomenta la creativitat, transforma els mètodes educatius i contribueix a la resolució de problemàtiques socials i culturals. Pensem que aquest enfocament enriqueix les vides del nostre alumnat i el prepara per ser ciutadans conscients, sensibles i competents en un món en canvi constant.

@pacominuesavaldes

Museu d'art + Escola = Transformació

Helena Minuesa Sánchez

Tècnica de cultura, especialista en didàctica i educació del patrimoni

Voldria donar les gràcies, primer de tot, al Servei Pedagògic del MAMT per ser sempre un far dins del món de l'educació i de l'art, per obligar-nos a reflexionar constantment sobre les nostres pràctiques i a establir ponts de connexió entre uns i altres. Pel que fa a la XVIII Jornada de Pedagogia de l'Art i Museus, gràcies per pensar que la meva veu podria ser d'utilitat.

Aquest article proposa reflexionar sobre nous escenaris, reptes i oportunitats per a l'educació artística i els museus. Més concretament, m'agrada parlar d'oportunitats en clau de transformació de la nostra realitat. I és per això que barseré aquesta aportació a demostrar que **l'escola i el museu d'art són un binomi d'agents transformadors.**

En aquest sentit, vull oferir arguments que justifiquin aquesta premissa mitjançant algunes cites de mestres. Perquè, si parlem d'escoles i de reptes pedagògics, és de justícia posar en valor l'expertesa dels mestres, dels quals, ja d'entrada, i ho he de dir, em declaro ferma admiradora.

Em quedaré principalment en un marc de reflexió, entenent que les companyes

de l'Escola Virolai i del Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat del Forn de la Calç (CACiS) aportaran casos pràctics per il·lustrar el que intentaré expressar a continuació.

D'entrada, aturem-nos un moment a analitzar la paraula **transformació**. Un vocable que prové del llatí i que etimològicament significa 'canviar de forma'. Els seus components lèxics són el prefix *trans-* (d'un costat a l'altre) i *forma* (figura, imatge). Per tant, quan parlem de transformació, parlem de moviment d'un lloc a un altre, d'una mutació que implica la pèrdua d'alguna cosa per esdevenir-ne una altra.

Però, abans d'anar més enllà, què volem aconseguir quan parlem de voler transformar? Transformar... per a què?

Al meu entendre, el nostre objectiu final com a persones educadores, tant en l'àmbit de l'escola com en l'àmbit del museu, ha de contenir principalment dues visions: una que defensi la conservació del llegat cultural a generacions futures i una altra que treballi el pensament crític en contra de l'"anestèsia social". Vegem-ho amb més detall a continuació:

paco minuesa

Methamorpass / ©Paco Minuesa

La visió defensora de la conservació del llegat cultural a generacions futures: la cura del bé comú (natural i cultural)

En aquest sentit, cal assegurar la pervivència i la conservació de les obres d'art com a testimonis de la nostra petjada cultural, d'aquelles persones que ens precediren.

Tal com explica en un escrit publicat a xarxes per part de la Direcció del Departament d'Història de l'Art de la Universitat Complutense de Madrid, “El síntoma y la enfermedad”, el 4 de novembre de 1966 va haver-hi un fet històric que va marcar una generació a escala mundial.

Aquell matí, el riu Arno va inundar els carrers de Florència i els museus, les biblioteques i els arxius de la ciutat es van ofegar d'aigua i de fang. Això provocà que joves d'arreu d'Europa acudissin urgentment a salvar les obres de la seva destrucció. Aquest fet històric ens evoca un compromís ètic i moral envers el patrimoni cultural, allò que ens identifica com a comunitat, allò que ens enobleix: la bellesa de l'art en contra de la destrucció¹.

En contraposició a aquesta actitud, hem viscut en els darrers temps tot un seguit d'actes vandàlics que, en nom de la protesta contra el canvi climàtic, ata-

1 <<https://www.ucm.es/historiadelarte/el-sintoma-y-la-enfermedad>>.

quen les obres d'art més iconogràfiques de la nostra societat. Una actitud que, al meu parer, resulta immadura i irresponsable, ja que la cultura i la natura són dues cares d'una mateixa moneda, són indissociables. No podem defensar el medi natural sense entendre l'art com a expressió més genuïnament humana, la qual forma part també d'aquest entramat natural que cal protegir.

La visió de crítica constructiva envers la realitat i el despertar de l'anestèsia social

Durant el transcurs de la darrera dècada, hem presenciat com les noves tecnologies, i, més concretament, les xarxes socials, han accelerat una *anestèsia* davant del dolor aliè. Una banalització del mal, que ens ha anat allunyant gradualment del patiment de l'altre. D'alguna manera, penso que hem naturalitzat el dolor i el patiment de l'altre i l'hem integrat, ens hem "refredat" davant seu. Exemple d'això, i especialment colpidores, són les imatges dels anomenats *selfies de la vergonya*: joves que s'han fet autoretrats a llocs de memòria on s'hi van dur a terme les majors atrocitats de les dictadures del segle XX. Gent fent "postureig" a la via del tren que conduïa a l'infern d'Auschwitz, per exemple.

2. Entrevista a Begoña Román a Interacció. Vegeu entrevista completa a: <<https://interaccio.diba.cat/blogs/2022/03/begoña-roman-entrevista>>

Davant d'aquesta banalització del dolor, proposo treballar cada dia, i de forma constant, en el foment del pensament crític; en el foment de l'ètica i els valors de la cultura per a la pau. I deveu estar d'acord amb mi en el fet que l'educació, entesa en el sentit global del terme, juga un paper crucial en aquest aspecte.

En definitiva, quan parlem de transformació, perseguim la missió de millorar-nos com a societat. Begoña Román ho resumeix de manera excepcional quan li pregunten quina ha de ser la finalitat de la cultura:

Jo crec que és un afany emancipador, un gaudi, un alleugeriment del dolor.

La cultura va buscant més cultura. No és consumir per consumir.²

Hem vist, doncs, quins són els objectius bàsics d'aquesta transformació: conservar el llegat, la cura del bé comú, i potenciar el pensament crític. Ara anem un pas més enllà: com aconseguim que aquesta transformació tingui un impacte real?

La meva proposta passa pel treball en valors, segons quatre eixos fonamentals, que resumeixo en:

1. El valor de la comunitat enfront de l'individualisme
2. El valor de la contemplació estètica enfront de l'utilitarisme

3. El valor de la diversitat i la complexitat enfront del pensament únic
4. El valor del lliure accés a la cultura i a la participació

Vegem-los en detall, un per un:

1) El valor de la comunitat enfront de l'individualisme

Reflexionem sobre la pregunta que se'n plantejava al mateix programa de la jornada:

Com ens ajuden les arts a pensar en un nosaltres viable, que puguem contraposar a l'individualisme?

La meva resposta i apostava en aquest punt és clara: només podrem acostar-nos al *nosaltres* si parlem de *nosaltres*. És a dir, si l'art ens interroga com a col·lectiu, i ens fa preguntes que ens interpelen. Necessitem connectar amb el quotidià de les persones.

Per aconseguir-ho, des de l'escola i des del museu d'art hem de dissenyar estratègies que convidin els agents a participar com a subjecte actiu, no passiu. Necessitem treballar l'apropiació ciutadana del projecte.

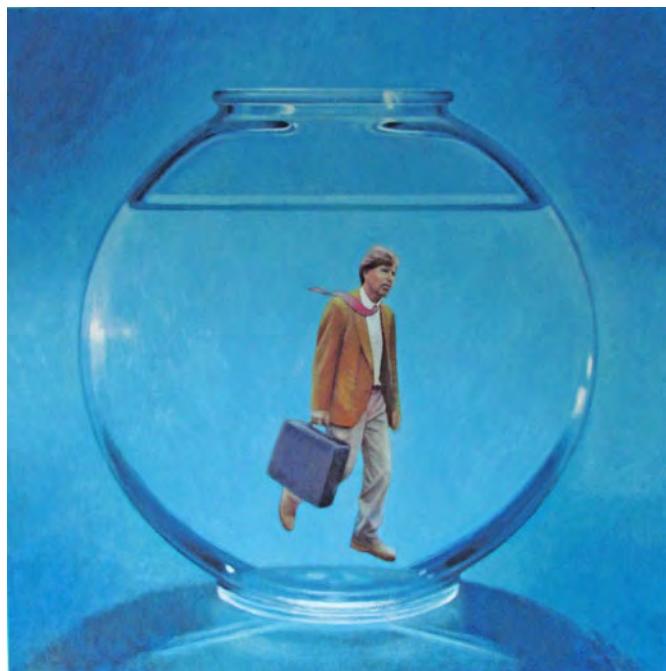
Una proposta clau és l'ús de les estratègies de pensament visual (*visual thinking strategies*, segons la versió original), mitjançant les quals es convida l'alumnat a vincular-se a l'obra que té davant com a ciutadà amb veu, i a enllaçar la seva experiència subjectiva amb la de la resta de companys.

Així doncs, si dissenyem estratègies per tal d'incentivar el raonament de l'alumnat, defugint monòlegs i potenciant l'espai del museu com a espai propici per al debat, aconseguirem potenciar experiències de suma col·lectiva.

Vegem-ho de manera més clara mitjançant un joc. Espero que us hi sumeu!

Aquest joc du per títol “Una imatge: un sentiment”.

Observeu aquesta imatge i, sense pensar-ho gaire, escriviu el sentiment que

Peix de ciutat / ©Paco Minuesa

us provoca, el primer que sentiu. És a dir, una paraula (sentiment) que us desperti l'obra que esteu visualitzant.

Si fem aquest exercici de forma col·lectiva i posem en comú els diferents sentiments que han aparegut, veurem que hi ha un punt important de confluència entre ells. Aquest punt de trobada parla del *nosaltres*, del que sentim com a col·lectiu. És un punt de trobada que trencà amb l'individualisme en què la societat capitalista ens sumeix i ens fa trobar punts de convergència, malgrat la diversitat dels nostres alumnes. Tot-hom sap què és sentir amor, nostàlgia, por, fred, gana, alegria o sentiment de pèrdua.

L'art esdevé, així, un agent activador, una simple excusa perquè parlem de valors universals que tothom coneix i reconeix. Des de l'escola i des del museu, en tandem, podem generar accions que permetin sortir del jo, per transitar cap al nosaltres. La suma del valor individual, en aquest cas, és un valor col·lectiu que genera molta més riquesa.

El museu d'art i l'escola, per descomptat, són grans aliats per reforçar el que és col·lectiu, enfront de l'individualisme. Però, per aconseguir-ho, hi ha una premissa bàsica: cal trencar amb l'òptica "adultista" que impregna totes les activitats de mediació del patrimoni cultural. Hem d'observar i comptar amb l'infant i el jove com a participants de

ple dret, amb veu i amb moltes coses a dir i aportar.

2) El valor de la contemplació estètica enfront de l'utilitarisme

M'agrada pensar que les persones que treballem en mediació del patrimoni cultural som persones promotores de la bellesa.

Una bellesa entesa en sentit holístic, global. Podríem parlar de "belleses", si ho considerem més oportú, ja que devem estar tots d'acord que la bellesa és intrínsecament subjectiva.

Begoña Román afirma que "la presencialitat és la condició *sine qua non* de l'experiència estètica".

Amb tot això, el que vull evidenciar és que, quan parlem d'educació artística al museu i a l'escola, hem de defugir l'utilitarisme. Defugir la pregunta que, tal com diu Antonio Monegal en el seu llibre *Como el aire que respiramos*, sempre ens formulem:

Per a què serveix l'art? Quin valor té?

Una pregunta que respon a una lògica de mercat, a voler-ho quantificar i mesurar tot en termes de guanys materials i econòmics. Nosaltres hem de deixar clar que aquesta no és la lògica de l'educació i de les humanitats.

El valor de l'art, i de la cultura per extensió, és precisament que no té un sentit pràctic, útil, final. Eduquem per a la ciutadania, no per guanyar diners. Edu-

Objectiu: la tendresa / ©Paco Minuesa

quem per fomentar el pensament crític, la gestió del conflicte, l'empatia envers l'altre. El paper de l'escola és fonamental en aquesta voluntat, ho sabem, i el museu d'art és el perfecte company

per a aquest viatge: pot aportar les col·leccions i les obres d'art originals, allò que l'escola no té.

I en aquest punt s'obre un nou debat: de quin art parlem quan parlem d'art?

3) El valor de la diversitat i la complexitat enfront del pensament únic

De nou, Begona Román ens fa reflexionar quan diu: “Obrir-se a la ciutadania és obrir-se a la complexitat.”

I, en aquest punt, hem de reivindicar sempre les escoles i els museus com a garants d'aquesta diversitat. Són miralls que reflecteixen els nostres punts de trobada i també els nostres punts de tensió.

Per extensió, i parlant de diversitat: quin és l'art que volem treballar amb el nostre alumnat?

Hi ha una tensió entre l'art que s'ha considerat “de prestigi” i el desprestigiat, el popular, el del carrer i el que, en definitiva, queda més a prop de la gent.

Si volem treballar en clau de complexitat, també hem de saber trencar amb aquesta dualitat i quasi rivalitat, i entendre la cultura com un tot complex. No podem caure en debats estèriols d'alta i baixa cultura. Perquè fent-ho així allunyarem —encara més— els nostres alumnes d'allò que reconeixen com a seu, com a propi.

4) El valor del lliure accés a la cultura i a la participació

Com a valor transversal als altres acabats de citar, parlem ara del dret universal d'accedir a la cultura i a participar-hi.

En aquest punt, crec que val la pena que ens aturem a rellevar la nova definició de museu que es va aprovar per part de

l'ICOM el passat mes d'agost a Praga, i que diu així:

Un museu és una institució sense ànim de lucre, permanent i al servei de la societat, que investiga, col·lecciona, conserva, interpreta i exhibeix el patrimoni material i immaterial. Oberts al públic, accessibles i inclusius, els museus fomenten la diversitat i la sostenibilitat. Amb la participació de les comunitats, els museus operen i comuniquen èticament i professionalment, oferint experiències variades per a l'educació, el gaudi, la reflexió i l'intercanvi de coneixements.

Amb aquesta nova definició, se'n planteja un espai que apostà per la **participació democràtica**. Una nova concepció del museu, en comunitat, obert al **pensament crític**, dirigit a la ciutadania però que només té sentit si es cocrea amb ella.

Però, si realment volem incentivar la participació, hem de treballar en l'acompanyament. No podem obrir les portes del museu i esperar que les coses passin, sinó que cal ser agents de canvi i preguntar-nos constantment: què esperen els nostres alumnes? Què necessiten resoldre? Com pot l'art ser canal i mitjà d'expressió d'aquestes necessitats seves?

Ens trobem davant d'un nou model de museu (massa sovint teòric i poc pràctic) que se centra en la persona, més enllà de les col·leccions. Aquest nou museu ha

@pacominuesavaldes

Laberintat / ©Paco Minuesa

d'estar amatent al canvi, a la diversitat i ha d'estar disposat a canviar-ho tot.

En aquesta societat líquida, els models de museus com a contenidors de col·leccions han deixat de tenir sentit. La col·lecció per si mateixa ja no és el cen-

tre d'atenció, sinó que pren rellevància el diàleg que se'n pugui derivar: la comunicació que el públic estableixi amb els elements que s'han conservat generació rere generació, per al gaudi de tothom i per al creixement de l'individu.

El tandem escola i museu.

Un valor afegit

Actualment som davant d'un paradigma en què les disciplines vinculades amb les humanitats estan en crisi perquè no se'ls troba cabuda dins del mercat laboral. De fet, i segons les estadístiques actuals d'IDESCAT, només un 5% de la població activa es dedica a l'àmbit de la cultura.

Penso que cal revertir aquestes xifres urgentment, entenent que només des de la cultura i des de l'educació podrem conrear societats més humanes, ja que la tecnologia no podrà resoldre tots els reptes que ens depara el futur, sobretot els relacionats amb la salut mental.

Més enllà encara, és només des de l'experiència generosa i compartida entre l'escola i el museu que és possible realment un impacte en la millora social. Les aules d'aprenentatge alternatives, els laboratoris educatius dels museus, entre altres espais, ofereixen propostes interdisciplinàries i interseccionals que s'enfoquen a problemàtiques socials reals i que esdevenen, per tant, portes obertes per al canvi.

Si concebem l'educació des d'una mirada transversal, que permeti trencar amb estructures piramidals i jeràrquiques, serem capaços de pensar en projectes significatius, que puguin sorprendre'ns i sorprendre l'altre. Que generin espais d'oportunitat i espais d'inclusió.

Aquest és el poder realment diferencial de l'educació, que no podem mai donar per perdut. Perquè, com deia Gabriel Celaya, "la poesia és una arma carregada de futur". I, de la mateixa manera, també ho és la cultura i l'educació, que ens transformen i ens capaciten. Que permeten imaginar-nos junts, en un futur millor.

Bibliografia de referència

Baltà Portolés, Jordi; Bashiron Medolicchio, Herman: *Cultura, medi ambient i emergència climàtica. Com actuar en l'àmbit de la gestió i les polítiques culturals locals*. Col·lecció Estudis, Sèrie Cultura. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2021.

Cuenca López, J. M.; Estepa Giménez, J.; Martín Cáceres, M.: *Investigación y buenas prácticas en la educación patrimonial entre la escuela y el museo. Territorio, emociones y ciudadanía*. Gijón: Trea, 2020.

Monegal, Antonio: "Como el aire que respiramos. El sentido de la cultura". Ed. Acantilado, Barcelona, 2022.

Román, Begoña: "La presencialitat és la condició *sine qua non* de l'experiència estètica". *Interacció*. Centre d'Estudis i Recursos Culturals, Diputació de Barcelona, 2022. <<https://interaccio.diba.cat/blogs/2022/03/begoña-román-entrevista>>.

Obra pictòrica de l'assaig: Paco Minuesa Valdés @paco_minuesa_valdes.

Connexions / Art i natura

Roser Oduber Muntañola

Diretora del Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) El Forn de la calç

El Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) El Forn de la Calç és una iniciativa privada sense ànim de lucre fundada l'any 2008 que, gestionada per l'associació cultural d'Amics del CACiS, rep el suport de l'Ajuntament de Calders i la Generalitat de Catalunya. El CACiS és un espai dedicat a l'experimentació, investigació i difusió de les pràctiques artísticoculturals amb la voluntat d'estimular la discussió, crítica i reflexió necessària per cercar una nova visió de la realitat, i fomentar la sostenibilitat com a estratègia de reforma.

El CACiS El Forn de la Calç es troba al municipi de Calders, a 5 km del nucli del poble, a la comarca natural del Moianès, del Bages i a la Catalunya Central. CACiS reivindica la vida rural com una forma diferent de societat i de cultura que, d'una banda, ha de mantenir la seva pròpia identitat cultural i, de l'altra, ha d'organitzar-se prestant serveis i qualitat de vida comparables als obtinguts en el medi urbà.

Reivindica un model territorial realment equilibrat i sostenible, d'iguals oportunitats de desenvolupament, de cohesió territorial i proximitat a la realitat.

La Catalunya Central no pot ni ha de ser ignorada i aquest és un dels motius de l'existència d'un agent vertebrador cultural com el CACiS en un territori mancat d'infraestructures que aportin un servei a la cultura, al pensament contemporani, a la producció i a la preservació del patrimoni.

El Centre rep el nom del conjunt d'edificacions que el formen, i és un valor destacat del projecte global del CACiS. El Forn de la Calç de Calders, catalogat com a Bé Cultural d'Interès Local per l'Ajuntament de Calders, es troba dins de la llista dels "150 millors elements del patrimoni industrial de Catalunya" del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

El CACiS forma part de les fàbriques de producció i difusió de nous pensaments contemporanis de Catalunya, i aporta activitats, programes i exposicions al panorama cultural del territori.

Presenta cada any una convocatòria internacional de projectes amb residència que permet

realitzar els projectes seleccionats al mateix centre gràcies a la beca que atorga.

Fotografia: Sebastià Plans

Izabela Oldak (Polònia), *En els braços de Gaia* / CACiS, 2016 / Fotografia: Izabela Oldak

El CACiS orienta els seus esforços a la creació, difusió i estudi dels nous llenguatges de l'art contemporani, la natura i la sostenibilitat a escala nacional i internacional amb intervencions sobre el paisatge, exposicions temporals i formació especialitzada. L'objectiu és fer del Centre un punt de referència en els itineraris de l'estudi de l'art contemporani i la creació sobre les referències entre l'art i la natura en el context de la cultura contemporània. Igualment, el CACiS vol donar a conèixer el patrimoni industrial del forns de calç i altres formes d'arquitectura catalanes com a elements d'una nova cultura basada en l'eficiència energètica i en el bon ús dels recursos naturals.

Envolviendo piedras. Instal·lació de l'artista mexicana Angélica Chávez / CACIS 2017 / Fotografia: Angélica Chávez

El CACIS, com a institució a mig camí entre un laboratori i un aparador del pensament contemporani, ofereix una programació d'exposicions i activitats intergrades i vinculades com tallers, cicles de conferències, intervencions en l'entorn més immediat, cicles de projeccions, postes específiques i treballs en procés, i busca en tot moment la participació i

la complicitat del públic del territori amb especial atenció als artistes emergents vinculats a la comarca i al context social on es troba ubicat l'espai.

El CACIS presenta un model d'accessibilitat a l'art contemporani amb un exercici d'experimentació on la pràctica artística genera un discurs crític al voltant de la realitat, i no des de la realitat artística, sinó

des de la del públic mateix, des d'una voluntat educativa, com un camí d'actuació.

Programa educatiu

El Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) El Forn de la Calç presenta un programa d'estudis interdisciplinaris sobre qüestions mediambientals i de conservació, on es promou el pensament crític per evidenciar el deteriorament ambiental del planeta. El programa, dissenyat pel Centre juntament amb artistes i educadors, parteix de l'art contemporani com a via d'expressió per sensibilitzar a la societat sobre l'ús responsable dels recursos naturals amb la voluntat de fer descobrir, a infants, joves i públic en general, les problemàtiques ambientals actuals, i animar-los a realitzar projectes i accions adreçats a millorar l'entorn.

El Centre, amb el seu projecte educatiu, vol obrir noves vies de treball en què els diferents agents que intervenen en l'educació (centres d'art, artistes, escoles, públic) trobin un espai adient per relacionar-se i entendre millor la pràctica de l'art contemporani.

El CACiS vol fer d'aquest espai un element d'assaig, que ofereixi un programa de propostes, en forma de visites guiades, tallers, especialment adreçat a l'educació primària, secundària, batxillerat, escoles d'art i ensenyament d'adults, que permetin una aproximació al món de l'art contemporani.

Des de la voluntat de generar espais d'intercanvi i assaig, el CACiS proposa una programació variable de tallers pràctics al voltant de la noció d'educació des de l'àmbit artístic lligats a les exposicions temporals.

Des del format expositiu

Actualment, l'exposició aconsegueix una gran efectivitat en els esquemes de creació i producció, tot afavorint un bon marc de visibilitat, però esdevé menys efectiva des d'uns paràmetres de recepció per part d'un públic que, normalment, no es troba preparat per a l'experiència crítica que ofereix. L'exposició presenta una lectura crítica de l'entorn, que apunta altres models possibles d'interpretació de la realitat, que afavoreix una posició política, però, al cap i a la fi, el públic continua trobant-se amb problemes i dubtes davant de l'esdeveniment artístic. Moltes vegades l'exposició només sembla que permeti un accés unidireccional que fa que sigui difícil establir nexos entre art i públic.

El CACiS programa cada any entre quatre i cinc exposicions per acostar al públic escolar i general els nous llenguatges del pensament contemporani. Fan participar de forma activa el receptor del missatge expositiu, joc que permet que es fomenti la complicitat entre l'autor/a i el públic.

Tallers amb els artistes

Des del format expositiu, els alumnes reben la informació des de la pràctica amb tallers lligats a cada exposició temporal que ofereix el Centre. Tallers dissenyats pels mateixos artistes o per l'equip docent del CACiS, que s'adqua a cada cicle.

El CACiS ofereix la possibilitat d'interactuar amb els autors per treballar durant el procés creatiu. Aquest camí conjunt acosta els espectadors a l'obra final i a la seva comprensió.

El CACiS, durant les estades dels artistes residents becats per a la realització de projectes de recerca en diferents disciplines artístiques, organitza tallers on els alumnes poden seguir el treball que s'està fent al Centre. D'aquesta manera, també comparteixen les diferents propostes, idiomes i costums d'altres creadors del món.

Projecte educatiu des de l'experimentació i la recerca

Aquest model d'aprenentatge vol aturar l'observador de manera activa a l'experimentació com a element fonamental de l'art contemporani.

La identitat de Centre El Forn de la Calç, amb criteris de sostenibilitat, ciència i art, vol que la seva principal tasca sigui incentivar i difondre la creativitat artística del nostre temps, així com facilitar-ne la recepció. Treballar com a laboratori de comportaments de recerca cien-

tífica i artística obert a les experiències canviants del món i als llenguatges que les fan visibles.

Un indret obert al pensament creatiu, compromès amb l'ecologia i la sostenibilitat, amb la informació i l'educació sobre els llenguatges i discursos contemporanis, i un aprenentatge a partir de l'experimentació amb criteris de sostenibilitat i amb l'objectiu d'analitzar i desenvolupar les diferents fases del procés de creació. El suport i el material és el mateix paisatge existent.

Molts dels artistes seleccionats presenten els seus propis tallers que proposen al Centre. Aquestes propostes són incloses cada any dins de les ofertes educatives de forma temporal.

L'experimentació amb materials obtinguts de la natura

L'experimentació com a naturalistes basada en l'observació i anàlisi de la natura. L'experimentació com a geòlegs basada en l'anàlisi dels minerals.

L'artista contemporani utilitza materials que troba a la natura per incorporar a la seva obra (instal·lació, fotografia, escultura). El naturalista romàntic del segle XVIII, que recollia sistemàticament tot allò que era motiu d'anàlisi i documentació, es transforma en el segle XXI en l'artista crític que recull tot allò que vol fer servir en la seva expressió plàstica (informalisme, art natura).

Stefan Cools (Països Baixos), *Autoretrat* / CACiS, 2010 / Fotografia: Irene Vendrell

L'artista contemporani experimenta amb objectes, minerals, tecnologies, amb tot allò que troba fortuitament o intencionadament, amb l'objectiu de créixer i nodrir les seves necessitats de crear, expressar i comunicar el seu pensament. D'aquesta manera, l'obra d'art suscita una sensibilitat cap a l'hàbitat.

Es pretén reflectir la relació entre l'home i la terra, el medi ambient i el món, i

expressar al mateix temps la deterioració ambiental que hi ha avui dia.

L'experimentació amb criteris de sostenibilitat

El compromís del CACiS amb l'ecologia fa necessari aquest apartat. L'experimentació amb criteris de sostenibilitat obre un ventall molt ampli dins de la prà-

Taller amb l'artista Nil Nebot i alumnes de primària de FEDAC (Manresa) / CACiS, 2019 / Fotografia: Roser Oduber

tica artística i l'arquitectura. Des de la visió crítica dels artistes que amb la seva obra fan una acció reivindicativa fins als actuals discursos que treballen amb l'experimentació de nous materials i noves propostes més sostenibles.

Tallers per a altres col·lectius

El CACiS treballa per aportar eines a diferents col·lectius per trobar una millor relació amb el medi de manera respectu-

osa i compromesa. Adreçats a tota la població, tenen l'objectiu últim d'aconseguir un món més sostenible.

El CACiS treballa amb fundacions com la Fundació Catalana de l'Esplai o la Societat Catalana d'Educació Ambiental, espais relacionats directament amb la difusió i la sensibilització ambiental, el coneixement del medi, les noves pràctiques del desenvolupament sostenible i la participació ambiental.

Activitats de formació adreçades a professionals de l'educació

El CACiS ofereix al llarg de l'any tallers dissenyats per artistes i educadors adreçats a educadors i altres professionals i voluntaris interessats en l'educació ambiental, prenent l'art com a llenguatge d'expressió.

El CACiS ha col·laborat des del 2013 en el Programa Escoles + Sostenibles, que treballa en el marc del Compromís Ciutadà per la Sostenibilitat de Barcelona, amb l'objectiu de contribuir a la sostenibilitat des de l'educació i al reconeixement de les escoles com a agents de canvi a la ciutat.

La col·laboració del CACiS es fa en forma de tallers adreçats al professorat a partir de les pràctiques artístiques i l'art efímer, i d'un seminari adreçat al professorat del Programa Barcelona Escoles + Sostenibles.

Art, Mestres i Creació (AMiC)

AMiC (Art, Mestres i Creació) és un projecte coordinat per la Taula de les Arts Visuals de la Catalunya Central (TAV-CC), el Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) El Forn de la Calç, el grau en Mestre d'Educació Infantil d'UManresa (UVic-UCC) i el Centre de Recursos del Bages, amb el suport de l'Ajuntament de Manresa. Consisteix en una proposta educativa i formativa adreçada especialment a mestres i escoles en la qual es

vol apropar l'art contemporani a l'àmbit educatiu. Cada any es proposarà una temàtica amb la qual treballar la pràctica artística a les escoles i que alhora serveixi com a eix per poder articular i treballar altres àrees de coneixement a partir d'aquest vessant temàtic. Durant més de vuit cursos, el CACiS coordina i selecciona projectes d'art contemporani, artistes i temàtiques. També organitza amb la TAV-CC l'exposició final dels treballs realitzats durant els curs per cada centre educatiu participant, al Centre Cultural Casino de Manresa.

El projecte AMiC proposa la pràctica educativa com a espai de trobada per assajar diferents disciplines artístiques on mestres i alumnes puguin conèixer millor els llenguatges artístics contemporanis. També vol ser un estímul per tal de treballar diferents àrees del currículum a partir del llenguatge audiovisual i ampliar l'horitzó d'experiències i coneixements més enllà de la simple experiència estètica per obrir tot un ventall de possibilitats en el món educatiu.

Durant el curs 2020-21, per a la 7a edició del projecte AMiC (Art, Mestres i Creació), el tema triat va ser “Connexions”. Així que, durant aquell curs, es va donar valor al concepte de *connexions*, especialment en un temps (des de la covid-19 fins a la crisi climàtica) en què sovint, massa sovint, ens hem trobat aïllats, o rebent suport dels altres, fruit d'aquestes noves situacions sorgides en

el segle XXI. Això ens ha obligat a repensar-nos i a repensar, també, com ens connectem o reconnectem entre nosaltres i amb el món que ens envolta.

L'artista convidada per a aquell curs va ser Irma Marco (València, 1981), que és artista, investigadora i docent. Els seus treballs posen en relació continguts que ja existeixen amb altres que són de nova creació, de manera que es generen diàlegs que qüestionen el concepte del sentit original. La seva pràctica es belluga entre la instal·lació, el *site-specific* i l'experimentació sonora, entre altres camps.

El curs 2022-23 el tema del projecte AMiC va ser “Límits”. Aquesta serà la novena edició del projecte AMiC i hem començat a treballar aquesta temàtica.

Tot partint de la reflexió i debat a l'aula al voltant del concepte *límits*, alumnat i professorat inicien un procés creatiu i de recerca per descobrir que els límits poden ser socials, geogràfics, culturals, personals... L'alumnat s'acabarà posant a la pell d'un artista i descobrirà com pensa, com sent, com treballa i com és la vida de l'artista contemporani.

Hem convidat les artistes Paula Bruna i Alèxia Leonart i el projecte Art de Viure, de la Fundació AMPANS.

Art i natura: teixint sostenibilitat

A **BcnEscoles+Sostenibles** ja fa temps que proposen una nova mirada sobre

els espais i els materials que tenim a l'abast, promovent el pensament crític a partir d'una anàlisi més global de la nostra relació amb l'entorn i incorporant-lo a qualsevol etapa de l'aprenentatge o àmbit de l'escola.

Aquesta nova mirada ens permet reflexionar sobre com són els espais, la naturalesa i les propietats dels materials que ens envolten, l'ús que fem dels recursos i l'impacte del nostre consum sobre l'entorn, per enriquir les experiències, els llenguatges, el joc i, en definitiva, l'aprenentatge per viure bé sense fer malbé.

Grup de treball d'art natura

Els grups de treball són espais de reflexió al voltant d'algun tema d'interès compartit per diferents mestres. Requereix el compromís dels participants de treballar-hi a partir de lectures, de la pròpia experiència a l'aula, d'ordenar i argumentar per escrit les idees. És per aquest motiu que se certifiquen el doble d'hores de la presencialitat requerida. No són, doncs, cursos.

El **Grup de Treball Territoris Híbrids / Espais fronterers** obre un diàleg per impulsar la connexió amb la natura a través de l'art, una alternativa a les activitats habituals sobre descoberta de la biodiversitat i educació ambiental. Ofereix un acostament diferent de la natura a partir de disciplines híbrides de la fi del

segle, entre les quals el l'art natura o art del paisatge.

El CACiS i l'artista Roser Oduber han estat els dinamitzadors d'aquest grup de treball que forma part del programa Àgora Educació 2022 d'actuacions durant tot l'any, i ha abordat diferents enfocaments i punts de vista sobre la figura dels mestres per promoure l'impuls d'accions transformadores a partir de preguntes clau. Les actuacions inclouen un cicle de diàlegs educatius, diversos grups de treball amb professorat, accions des dels centres escolars, la creació d'un fòrum virtual de reflexió i debat i, finalment, una jornada de presentació i la publicació de les conclusions extretes i les propostes elaborades. Amb aquestes accions se cerca la reflexió i l'elaboració de propostes vinculades a l'educació com a agent

de transformació, alhora que s'impulsen i s'implementen accions educatives concretes de transformació a Manresa.

TransportArt

TransportArt és el viatge d'un artista des del CACiS fins a les escoles, centres d'art o altres espais de difusió culturals. Dins del seu equipatge hi ha tot allò que forma part de la seva obra i que ha vist o ha trobat pel camí per fer un treball col·lectiu.

Aquesta activitat vol apropar l'espectador al procés creatiu, als itineraris comuns entre diferents territoris. Entre el món rural i el món urbà.

TransportArt és un programa que realitza el CACiS des de l'any 2009 per acostar a les escoles projectes que relacionen

l'art i el medi, dissenyats per artistes contemporanis.

[http://caciseduca.blogspot.com.es/
search/label/Transportart](http://caciseduca.blogspot.com.es/search/label/Transportart)

[https://educacio.elforndelacalc.cat/
escoles/transport-art/](https://educacio.elforndelacalc.cat/escoles/transport-art/)

El CACIS obre un diàleg amb els espais i els materials que tenim a l'abast, en què cerca una millor relació amb l'environament per incorporar-la a qualsevol etapa de l'aprenentatge o àmbit de l'escola. Recuperar l'origen de molts materials naturals ens dona recursos per millorar l'impacte del nostre consum sobre l'environament, per enriquir les experiències, els

llenguatges, el joc i, en definitiva, l'aprenentatge per viure de manera responsable.

Actualment ens trobem amb la indeterminació de significat per als conceptes del que és “ecològic” i “sostenible” en l'àmbit artístic, per la qual cosa es requereix aclarir la definició específica dels termes aplicats a la creació artística contemporània.

Enllaços:

<https://educacio.elforndelacalc.cat/>
<https://cacis.elforndelacalc.cat/amic/>

TRADUCCIONES

El potencial de las artes y la educación

Noemí Llauradó i Sans

Presidenta de la Diputación de Tarragona

Las Jornadas de Pedagogía y el conjunto de iniciativas del MAMT Pedagògic son una muestra clara del potencial de los museos como difusores de conocimiento desde diferentes ámbitos y perspectivas, y al mismo tiempo como auténticos epicentros culturales de nuestro territorio. La XIX Jornada de Pedagogía del Arte y Museos lo evidencia de forma clara, y, bajo el título *Nuevos escenarios, retos y oportunidades de la educación artística y los museos*, reunió a expertos en la materia que expusieron cómo nos puede ayudar la pedagogía del arte y de los museos a imaginar futuros posibles en un contexto cambiante.

Con esta jornada, el Museu d'Art Modern de la Diputación de Tarragona se convierte en un referente en lo que se refiere a las nuevas formas de transmisión del arte en nuestro país, partiendo de un trabajo interdisciplinario que abarca desde sus

exposiciones fijas y temporales hasta el servicio educativo del MAMT Pedagógico, un modelo de éxito pionero iniciado en 1991 y que enseña a los más jóvenes a mirar y conocer mejor las obras y los artistas del Museu a través del ocio y la participación. En este sentido, el nuestro es un museo que trabaja día a día para adelantarse a los nuevos tiempos, un equipamiento abierto a toda la ciudadanía que desee sumergirse en el arte en mayúsculas y en toda su plenitud.

En la Diputación de Tarragona somos conscientes de que la cultura es la cuarta pata del estado del bienestar, que dota a nuestra sociedad de una mayor capacidad de crítica y de reflexión hacia lo que nos rodea y que, en definitiva, nos hace más libres. Por eso trabajamos a fondo para afianzar el carácter social de nuestro Museu d'Art Modern, referente artístico y pedagógico de nuestras comarcas y de más allá.

Nuevos escenarios. Retos y oportunidades para la educación artística y los museos

Albert Macaya

Universitat Rovira i Virgili

La pedagogía de las artes y la tarea educadora de los museos se enfrenta a retos cada vez más complejos. Sabemos que el discurso de autoridad de la institución museística, que se dirigía a un visitante neutro y universal, fue quebrado por la necesidad de conectar con individuos y comunidades de intérpretes con un bagaje cultural y social propio. Sabemos también que las artes se han abierto de forma creciente a nuevos formatos participativos y comunitarios, que dejan atrás la lógica de lo que hemos llamado *sociedad del espectáculo*: la del receptor pasivo que mira, percibe, siente o razona siempre de la mano del artista, tratando de ensalzar la “interpretación correcta”. Pero nuevas variables entran en escena y nos cambian las reglas del juego, planteando retos a la empresa de educar. El nuevo mantra que escuchamos por todas partes es el de la necesidad de educar para un tiempo

cambiante. En un escenario en el que asistimos a la obsolescencia de saberes profesionales, en el que la deslocalización y la tecnificación liquidan a diario puestos de trabajo, nos dicen que tenemos que educar para la incertezza y la mutabilidad. La creatividad, se nos dice, es la nueva premisa: sé capaz de reinventarte a diario, en un contexto cambiante en el que cada mañana se moverá la tierra bajo tus pies. Para los que, en el contexto de las artes, la creatividad era otra cosa, este mantra nos parece una parte de la ceremonia de la confusión contemporánea, en el que *creativo* resulta sinónimo de adaptativo, dócil, incapaz de imaginar un proyecto colectivo. Pero justamente aquí está la trampa: ¿quién puede imaginar un proyecto colectivo si uno se encuentra agobiado por la necesidad de cumplir con las exigencias adaptativas de este futuro imprevisible y cambiante?

Sin embargo, los nuevos escenarios son una realidad incontestable. Y la magnitud de los retos nos puede hacer sentir vértigo: crisis climática, inestabilidad y precarización, volatilidad de la economía. ¿Cómo nos puede ayudar la pedagogía del arte y los museos a imaginar futuros posibles? ¿Cómo nos ayudan las artes a pensar en un nosotros viable, que podamos contraponer al individualismo más desprovisto de todo sentido social? ¿Cómo recuperar el sentido propositivo y fundante del término *creatividad*, que ha formado parte del léxico de las artes desde hace décadas? Una vez más, los escenarios cambiantes pueden ser oportunidades además de retos, si somos capaces de aprovechar el potencial de las artes y la educación para construir un nosotros creativo, a la vez que reflexivo, deliberativo, crítico.

PROGRAMA

09.00 h

Presentación de la jornada y de las actas con motivo de la commemoración de los 30 años del MAMT Pedagògic

Manel Margalef, director del MAMT

Marisa Suárez, MAMTPedagògic

Albert Macaya, Universitat Rovira i Virgili

09.30 – 10.15 h

EL COMISARIADO PEDAGÓGICO COMO PRÁCTICA DE INVESTIGACIÓN Y ACCIÓN DOCENTE

José María Mesías-Lema, profesor titular de Educación Artística en la Universidad de A Coruña.
Doctor en Artes Visuales y Educación por la Universidad de Granada

10.30 – 11.15 h

EDUCACIÓN ARTÍSTICA EN EL VIROLAI: UN PROYECTO GLOBALIZADO

Sandra Entrena Ortega, directora de la Escola Virolai

11.15 – 11.30 h **Descanso**

11.30 – 12.15 h

MUSEO DE ARTE + ESCUELA = TRANSFORMACIÓN

Helena Minuesa Sánchez, técnica de cultura, especialista en didáctica y mediación del patrimonio

12.30 – 13.45 h

CONEXIONES / ARTE Y NATURALEZA

Roser Oduber Muntañola, directora del Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) El Forn de la calç

Prácticas curatoriales pedagógicas como investigación educativa basada en las artes

José María Mesías-Lema. Profesor titular de Artes Visuales y Educación en la Universidad de A Coruña

Del comisario y el comisariado al curador y el curar

“Si la curaduría está en todas partes, también es cierto que extrañamente está tanto encarnada como desencarnada. El curador ya no es solo una figura del mundo del arte”

(Balzer, 2018: 20)

Gracias al MAMT, en especial a Albert Macaya, Marisa Suárez y Núria Serra, por darme la oportunidad de poder hablar de algo que llevo haciendo desde 2006 pero, debido a la falta de tiempo, no me había parado a pensar en ello. Esta conferencia inaugural me ha permitido *encarnar y desencarnar* todos mis recuerdos, estructurar las ideas teóricas sobre lo vivido y revisitar las prácticas curatoriales por las que he transitado. Pedagógicas, porque, desde mi inicio en el campo investigador, jamás lo entendí de otra manera. Todos los proyectos curatoriales en los que he estado involucrado, de una forma u otra, a excepción de uno internacional en México 2021, han sido de carácter pedagógico. Esto me permite, hoy en día, poder reflexionar desde la distancia suficiente de quien ha experimentado, en sus propias carnes, todos estos procesos investigadores. Procesos que, desde luego, se mueven entre el arte contemporáneo, el museo y la educación artística, siendo la curaduría

el punto de encuentro. Todos estos ámbitos interseccionados y estrictamente dependientes unos de otros tienen su fase final en la exposición en el museo, nunca como compartimentos estancos, sino como ámbitos íntimamente encarnados dentro del proceso investigador.

El primer recuerdo tiene que ver con los primeros experimentos de estrategias colectivas y participativas entre diferentes artistas, estudiantes, docentes en el seno del CGAC, Centro de Arte Contemporáneo de Santiago de Compostela... No sabía, ni tampoco me preocupaba, el concepto en sí mismo, la tarea o la función de lo que significaba ser comisario. Y quizás eso fue el acierto. Había accedido al circuito artístico, a través de la investigación en educación artística, situada en los museos y salas de arte, sin el peso de lo que la academia determinaba qué era o qué debía hacer un curador. Esta despreocupación conceptual me permitió, desde el inicio, desarrollar procesos más experimentales, pero liberado de cualquier mochila historicista o academicista, cuyo peso protocoliza cómo se entendía o cómo se tenía que desarrollar un comisariado.

Años después, viendo los catálogos derivados de las primeras prácticas curatoriales que desarrollé: *Es-*

pacio educativo (2006) en el CGAC y *Autopsia educativa* (2010) en el desaparecido MACUF de A Coruña, comprobé que se había abierto un nuevo campo de investigación en educación artística, al menos en nuestro país (Mesías-Lema, 2019). Ahí había nacido la curaduría como práctica pedagógica e indagadora. Entendí lo que dice David Balzer (2018) cuando se refiere al curador como una figura no solo del mundo artístico, como era mi caso. Hasta ese momento, empleaba los términos *comisario*, *comisariado* y *comisariar*, todos ellos sinónimos, ampliamente utilizados en el circuito artístico internacional. A partir de ahí, quise reflexionar desde mi experiencia educativa en el campo museístico. Empecé a interesarme en desgranar los entresijos conceptuales y metodológicos de lo que había hecho hasta el momento. Fue al leer sobre los orígenes e historia del comisariado, cuando decidí descolonizar mi propio pensamiento, asumiendo la perspectiva de las epistemologías del sur. Conocedor de la semiótica y sus significados, decidí, de manera consciente, cambiar por términos latinoamericanos. Estos eran más cercanos a lo que entendía que estaba desarrollando desde el comienzo: *curador*, *curaduría* y *prácticas curatoriales pedagógicas*.

Siempre he sido un defensor de la semiótica. Las palabras atesoran, tanto su significado como la interpretación por parte de las personas, comunidades o colectivos. Me identifico con Martha Rosler y su semiótica de la cocina de 1975, en donde la subversión de las palabras y sus significados, a través del movimiento visceral de la propia artista, también subvierten la teoría feminista a través de la performance. De alguna manera, con o sin éxito, también intento moverme en esa misma línea interseccional en arte y educación. Por esta razón, tal y como hemos planteado en otros trabajos, lo curatorial y lo comisarial, a menudo, se plantean como sinónimos, cuando en realidad encierran paradigmas diferentes (Mesías-Lema, Suárez y Serra, 2023).

Empecemos por rastrear y situar el debate a través de la historia. Para ello, si recurrimos a los referentes en este campo, nos podemos hacer una pequeña idea de cómo han sido los inicios del comisariado (que no curatorial), desde un punto de vista profesional. El elenco de comisarios, que no comisarias, se compone de varios nombres desde una visión masculina. Todos los pioneros de este ámbito, como no podía ser de otra manera, son mayoritariamente hombres. La historia del arte se repite y vuelve a ser contada desde la masculinidad. Así, los referentes iniciáticos que aparecen en los libros vinculados al circuito artístico contemporáneo han sido: Alfred Barr, Arnold Bode, Germano Celant, Harald Szeeman o Kynaston McShine, entre otros. ¿Y

qué ha sucedido con las comisarias? Un grupo de mujeres, de gran calado en este campo, han quedado completamente veladas. Por eso, mi protagonismo en este texto va para ellas: Anne d'Harnoncourt, Linda Nochlin, Marcia Tucker o Lucy Lippard.

Anne d'Harnoncourt fue directora del Museo de Arte de Filadelfia desde 1982 hasta su muerte, en 2008. Las principales retrospectivas que D'Harnoncourt supervisó en el museo a lo largo de su mandato se centraron en Paul Cézanne, Constantin Brâncuși, Hon'ami Kōetsu, Barnett Newman y Salvador Dalí. Entre sus mayores logros en la institución figura la reinstalación de sus colecciones europeas y la renovación de varias de las galerías de arte moderno y contemporáneo del museo. Antes de tomar las riendas del Museo de Arte de Filadelfia, D'Harnoncourt había sido conservadora de arte del siglo XX en la institución. Según el *New York Times*, era la única mujer que dirigía un museo con un presupuesto anual superior a 25 millones de dólares cuando fue nombrada para el cargo en 1982.

La historiadora del arte Linda Nochlin es conocida por ser pionera en implantar la perspectiva feminista al mundo académico y museístico. Autora de un ensayo clave, "Why have there been no great women artists?", publicado en *ARTnews* en 1971, en donde analizaba el predominio de la perspectiva masculina blanca en la historia del arte, la forma en que se había definido el genio artístico y cómo las mujeres artistas habían

sido históricamente marginadas. Ya en 1976, junto con Ann Sutherland Harris, organizó "Women artists: 1550-1950", un estudio del Museo de Arte del Condado de Los Ángeles que demostró que las mujeres habían estado creando arte importante junto a sus colegas masculinos en todo momento. Y en 2007, junto con Maura Reilly, comisarió la exposición del Museo de Brooklyn "Global feminisms", que puso de relieve la obra de artistas no occidentales como Lin Tianmao y Lee Bul.

Marcia Tucker fundó el New Museum de Nueva York en 1977. Tucker, que acababa de dejar un puesto de comisaria en el Whitney Museum, tenía 37 años cuando se creó la institución, y con el New Museum pretendía crear un bastión para el arte contemporáneo, transgresor, feminista y de mentalidad política. Algunas de las exposiciones organizadas bajo su dirección fueron las individuales de Ana Mendieta, Hans Haacke o Nancy Spero, así como presentaciones temáticas como "Difference: on representation and sexuality" y "Damaged goods: desire and the economy of the object".

Todas estas mujeres también han creado otra manera de entender el comisariado, más cercano a lo que hoy en día entendemos por curaduría. Uno de los investigadores que más han ahondado en el campo, autor de *Breve historia del comisariado* (Orbist, 2010), hace una revisión interesante sobre la genealogía, afirmando que el comisariado o lo curatorial, a menudo, se usan como sinónimos

de exposición o exhibición. Si bien las exposiciones, como producto final del proceso curatorial, poseen sus inicios en Francia del siglo XVI, siglos más tarde se transformarán en los salones y galerías de arte. Y en el caso de los términos *comisario* y *comisariar*, dada su raíz etimológica, sus significados provienen de “negocio”.

Obviamente, el concepto del comisariado no puede separarse de la idea del contenedor artístico: el museo. El museo, a su vez, no puede separarse de su continente: el mercado del arte. De ahí que *comisario* y *comisariar* tengan más que ver con todo lo que realizaban los marchantes de arte como una profesión económica. Desde que aparecen las primeras grandes colecciones, surge la figura del conservador o guardián de las mismas. No es hasta la llegada del siglo XVII cuando esa figura evoluciona hasta nuevas propuestas museográficas. Es aquí cuando aparece la Academie Royale de Peinture et de Sculpture, el primer espacio en donde se utilizaban salones como espacio expositivo para el propio alumnado de la academia. Es en ese momento cuando los conservadores empiezan a preocuparse por la protección del patrimonio, la búsqueda de nuevas piezas o un enfoque científico y educativo de las exhibiciones artísticas. A partir del XIX comienza a oficializarse la industria del arte: el “negocio”, aumentando el número de marchantes y especialistas, además de surgir los museos tal y como los conocemos. El comisariado de exposiciones

se fue instalando como un nicho de negocio dentro de la institución museística, sobre principios del siglo XX, especialmente con la aparición del MoMA y las primeras exposiciones sobre arte vanguardista del momento (Rubantseva y Hoffman, 2020).

Por esta razón, queremos referirnos a las prácticas curatoriales, a la curaduría y al curador/a; pese a ser un término más usado en el ámbito anglosajón (*curator*), su raíz proviene del significado de ‘curar’, que ‘cuida’, como también *curioso* y *curador* comparten la misma raíz latina. Por todo esto, el curador/a parte del “concepto vital de experto/a: una muestra de gusto y experiencia que otorga una independencia estilizada para el acto de cuidar y montar” (Balzer, 2018: 39).

Entonces, ¿qué entendemos por prácticas curatoriales pedagógicas?

Las prácticas curatoriales pedagógicas “cuidan” todos los procesos artísticos y educativos, con las relaciones inter e intrapersonales (alumnado/artistas/docentes) y las instituciones participantes (museo / escuelas / centros socioculturales). Es a través de la generación de estos vínculos afectivos cuando los procesos ciudadanos y comunitarios se activan. Las prácticas curatoriales son dispositivos pedagógicos de sensibilización, conocimiento y visibilización de prácticas de calidad en proyectos en educación artística. A través de estas prácticas, la comunidad artística, educativa y cultural enraiza y construye también el tejido de la

ciudad en donde se desarrolle el proyecto. Si bien es cierto que partimos de un concepto antelitista y democratizador del arte, también entendemos que la educación artística no es una acción subalterna, ni del museo ni de la educación, sino que existe en los márgenes de ambos ámbitos de conocimiento. Gracias a esa “marginalidad”, surgen las prácticas curatoriales pedagógicas como una zona intermedia de aprendizaje situado, activismo y encuentro relacional. Es dentro de esta horizontalidad institucional en donde surgen proyectos de calidad en educación artística y podemos avanzar el objeto de estudio.

Las prácticas curatoriales pedagógicas no son productos expositivos. Son proyectos de investigación educativa basada en las artes, en donde, de manera colaborativa, se conectan los procesos creativos, las instituciones museísticas, universidades, artistas contemporáneos, docentes, estudiantes, asociaciones... Como dicen Sinner, Leggo, Irwin, Gouzouasis y Grauer (2006: 1242), “comprometerse con la investigación educativa basada en las artes, con frecuencia significa que los investigadores están inmersos en un viaje de descubrimiento, de aprendizaje sobre sí mismos, así como el aprendizaje de sí mismos con los otros”. Las prácticas curatoriales de corte pedagógico interpelan el presente de la educación artística desde la calidad de sus propuestas y crean un flujo de acción y pensamiento docente nuevo. Constituyen una manera de crear conocimiento en educación artística

desde la interinstitucionalidad, basada en la intersección entre museos, escuelas y universidad, legitimando una investigación artística en contextos pedagógicos diversos, no exclusivamente curriculares ni formales (Mesías-Lema, 2019).

Resumiré varios puntos que, basados en mi práctica, determinan lo que entendemos por curaduría pedagógica:

Las prácticas curatoriales pedagógicas son situadas. No debemos olvidar que los museos son aparatos que transfieren su ideología a un determinado contexto social, cultural y geográfico. Esta ideología viene determinada, de manera transparente, por la dirección o bien, de manera sibilina, por el conjunto de las diferentes exposiciones y acciones que se van sucediendo cronológicamente. Es, con el paso del tiempo, cuando podemos hablar de una determinada línea ideológica del museo. Tan importante es lo que se expone como lo que se omite. Hay artistas que no entran en el museo; por tanto, muchas instituciones museísticas son excluyentes, bajo cierto halo clasista. Por esta razón, las prácticas curatoriales pedagógicas son siempre situadas, dependen del lugar desde el cual estamos interviniendo, interpelando o creando. Para situar las prácticas curatoriales pedagógicas debemos observar y conocer en profundidad su contexto y sus (a)gentes, y el proyecto que desarrollaremos tendrá en cuenta esta situación. Conocer las raíces sobre las cuales vamos a situar nuestras prácticas es un proceso

de intimidad con los participantes, no abrupto, ni colonizador del territorio (geográfico o intelectual). Situar este contexto de vida es fundamental para la calidad de las prácticas curatoriales y los procesos pedagógicos que desarrollemos. Recordemos que el conocimiento situado no es tarea fácil, porque en él intervienen múltiples variables. Por ejemplo, Braidotti (2015) entiende estos contextos de vida como algo tangible a través de los flujos de energía, sistemas y redes somáticas, donde los procesos vitales y las expresividades se generan en el acto de compartir, de relacionarse y de crear juntos.

Las prácticas curatoriales pedagógicas como herramientas políticas culturales. Si hacemos un repaso de curadurías, algunas han tratado temas educativos o enfoques pedagógicos, seleccionando a aquellos/as artistas cuya obra tenía un fin político sobre lo educativo. A veces, las prácticas curatoriales pedagógicas también se confunden con la mediación educativa desarrollada por los equipos o departamentos pedagógicos de los museos. Esta confusión se debe a aquello a que Bishop (2012) se refiere cuando artistas y curadores se han comprometido con proyectos que se apropián de lo pedagógico, vinculado a la exposición en formato de conferencias, seminarios, talleres de artistas, publicaciones... Pero estas no constituyen lo que entendemos por prácticas curatoriales pedagógicas, como espacios intelectuales de cocreación, diálogo y acción artística de todas las personas e instituciones

participantes. Si bien es cierto que las prácticas curatoriales pedagógicas ya incorporan en su propio proceso la mediación educativa, no como una responsabilidad externa a la exposición, sino como parte del propio proyecto. Las prácticas curatoriales pedagógicas ahondan en el derecho de las personas a participar en la vida cultural del museo, de la escuela y de la generación de conocimiento. Por tanto, la curaduría se convierte en un dispositivo pedagógico, entendiendo esto como una herramienta política, y entendiendo también que estas prácticas curatoriales enraízan lo educativo como activismo cultural. Estas prácticas como herramientas político-culturales inciden en todos los "ámbitos de la vida democrática como la prevención de guerras, de la violencia y de los extremismos" (Carbó, 2022: 21).

Las prácticas curatoriales pedagógicas quieren acortar una brecha entre el arte y su comprensión, desde quien está implicado en un proceso artístico. Todas las prácticas curatoriales pedagógicas que he desarrollado siempre se han ceñido a la formación del profesorado. En mi trabajo en la Facultad de Educación, formando a maestros y maestras de grado, con el primer escollo que me encuentro es el desconocimiento total hacia el mundo artístico, como una brecha, y, en muchos casos, insalvable. Por eso, el trasfondo de toda práctica curatorial pedagógica también es formativa para los propios participantes. Es necesario que los docentes en formación conozcan desde dentro el mun-

do artístico, siendo protagonistas del proceso y abriendo posibilidades de crear y hacer otro tipo de educación artística. Cuando los estudiantes se inmiscuyen en la profundidad de un proceso artístico, desde sus entrañas, otras inquietudes, preguntas y respuestas en torno al arte y a su relación pedagógica emergen. A posteriori, con el tiempo, es cuando todas estas experiencias estéticas se ven materializadas a través de una actitud de respeto del alumnado hacia el arte. Bajo mi experiencia en todos estos años, estas actitudes perduran para siempre. Aprender en la toma de decisiones sobre lo que debemos o no exponer del proceso artístico también es pedagógico. El espacio museístico acogerá una curaduría llena de excusas para pensar y repensar, así como visibilizar, de alguna forma, todas las tensiones propias del proceso artístico desarrollado. Las prácticas curatoriales pedagógicas son un enmarcado de acciones, reflexiones, intenciones y encuentros entre los artistas, personas, instituciones y la comunidad educativa implicada. Todos ellos trabajan de manera imbricada, colaborativa y horizontal. Todos son aprendices del proceso, acompañantes mutuos del acto creativo, cada uno desde sus ámbitos. Estas prácticas curatoriales pedagógicas no son el sumatorio de producciones y acciones realizadas durante el proceso en formato expositivo, sino que, una vez finalizado este proceso, entramos en otro diferente, el de cómo dar sentido al relato vivido a través del lenguaje artístico. Cuando tra-

bajamos de esta manera, es común que acabemos cediendo ante lo que el museo espera de estos proyectos, una exposición que muestre lo que se hizo. Esto también tiene que ver con la idea de lo pedagógico o educativo como algo subalterno, frente a lo expositivo como dispositivo de orden superior dentro del circuito artístico contemporáneo. Las prácticas curatoriales pedagógicas son un intento por generar un discurso coherente con el proceso y hacerlo accesible a otras personas no implicadas en el mismo. Los intereses de estas prácticas curatoriales permiten el acceso a un conocimiento en el que, en el momento en que es expuesto, el museo se convierte en espacio público, expansivo y transmisor de las relaciones entre arte y educación.

IN/separables: live-cinema como una práctica curatorial pedagógica entre la Fundación Luis Seoane, artistas habitantes y centros de educación infantil de A Coruña

In/separables es un proyecto de transferencia científica (OTRI 1917/2017) derivado de la colaboración y participación entre la universidad, el museo, artistas contemporáneos, CFR-A Coruña (Centro de Formación Docente de la Consellería de Educación) y docentes-alumnado de centros educativos de cuatro centros de infantil de A Coruña. El propio nombre de *In/separables* encierra toda su esencia. Hace referencia al vínculo afectivo existente entre los niños de infantil y sus objetos de apego. Esta investigación artística

que tomó formato curatorial propone como hipótesis las siguientes preguntas de partida: *¿Cómo se relacionan los niños con sus objetos de apego, juguetes o cosas preferidas? ¿Qué características estéticas, formales, lúdicas y/o funcionales poseen estos objetos para que sean atractivos o para que haya ese vínculo tan fuerte entre ellos? ¿Cuál es la sensibilidad que se esconde detrás de esa relación entre el objeto y la infancia? ¿Qué movimientos, sonidos y rutinas se establecen en la vida cotidiana del niño en relación con estos objetos de apego? ¿Por qué se convierten en inseparables?*

El proyecto curatorial duró cuatro meses, de septiembre a diciembre de 2017. Durante este tiempo se desarrollaron diferentes acciones formativas entre los docentes y los artistas, en la propia institución educativa. A posteriori, los artistas habitaron los centros educativos para desarrollar conjuntamente las acciones que habían salido durante los meses previos en su trabajo en el museo con las maestras. En la postproducción de noviembre, con todo ese material, se generaron piezas audiovisuales que tomaron el formato estético-performativo de un *live-cinema*, ocupando la sala central de la Fundación Luis Seoane, abierto a todos los participantes, familias incluidas.

¿Qué entendemos por live-cinema?

El *live-cinema*, desde sus inicios en los años 2000 hasta nuestros días, es conceptualizado como un lenguaje audiovisual híbrido dentro

del arte contemporáneo. Aunque nos confunda su nombre, no es cine. En el *live-cinema* no hay una narración lineal, actores o diálogos. Las transiciones visuales, los movimientos corporales de los artistas o la atmósfera audiovisual son totalmente aleatorias, orgánicas e improvisadas. Es definido por el festival LPM (Live Performers Meeting) como "obras interpretadas en vivo, capaces de demostrar una narrativa combinada con un enfoque experimental; proyectos en continua tensión entre experiencia perceptiva y acto performativo". Fluctúa entre muchas disciplinas artísticas: videoarte, música, fotografía, pintura, performance... Interseccionadas entre sí, generan una narrativa audiovisual en tiempo real, creando una atmósfera afectiva e inmersiva a través de las proyecciones y acciones artísticas en directo. El espacio se quiebra con una instalación sonora y audiovisual, en donde la acción del *live-cinema* "puede describirse como cualquier performance que implique la presencia de un artista que manipula imágenes en movimiento proyectadas para una audiencia" (Lew, 2004). Es decir, el *live-cinema* es una obra en vivo y en directo, irrepetible, con proyecciones y performance en tiempo real, e indudablemente afectan algunas variables como es la improvisación. Los DJ y VJ lanzan música y clips de vídeo que se van fusionando en ese instante y el resultado se graba y, quizás, jamás vuelva a suceder, como en el caso de *In/separables*.

¿Qué acciones artísticas se desarrollaron en los centros educativos?

ACCIÓN 1: Conocer la relación entre el objeto y el niño/a:

-En asamblea/*faladoiro*, hablar con los niños sobre sus pensamientos / sus relatos en torno al objeto. Registrar esos relatos, con grabadora, y seleccionar los aspectos más interesantes.

-Percepción visual de los objetos de apego: con cartulina negra y cera blanca, que dibujen su objeto sin tenerlo presente. Dibujar a partir del recuerdo y del relato que han contado. Hacer lo mismo con el objeto presente, esta vez sobre cartulina blanca y cera negra.

ACCIÓN 2:

-Los niños fotografián sus propios objetos en las cajas de luz. Organización de los días para utilizar las cajas de luz.

-Las maestras harán entrevisas audiovisuales de 30 segundos (aprox.) a los niños con sus objetos y sobre fondo blanco.

ACCIÓN 3:

-Los artistas habitan los centros educativos para grabar los movimientos del alumnado con sus objetos, investigar las posibilidades estéticas de los juguetes...

ACCIÓN 4 (para las familias):

- Ofrecer la posibilidad de participar grabando a sus hijos con un móvil o una cámara (se facilitó una ficha explicativa para entregar a las familias) en su contexto doméstico.

Estas acciones como método científico basado en las artes para la obtención de datos visuales y audiovisuales también han generado conexiones entre las imágenes o artefactos y las acciones artísticas desarrolladas por los docentes, artistas y estudiantes. También se registraron los pensamientos de los participantes a través de entrevisas audiovisuales realizadas por las familias a sus hijos, estableciendo patrones teóricos y discursivos, a partir de un análisis exhaustivo de los datos visuales. El trabajo con los datos visuales, *gifts* y fotografías realizadas por los propios niños estableció modos para comprender la complejidad artística contemporánea desde diferentes posicionamientos semióticos: simbólicos, imaginativos, culturales o sociales. La documentación, visibilización y, sobre todo, análisis de los datos visuales derivados de esta práctica curatorial pedagógica nos han permitido indagar en la relación estética y afectiva del niño y su juguete/objeto inseparable desde una doble perspectiva metodológica:

- la *creativa*: puesto que los datos visuales de la investigación son al mismo tiempo creados en el proceso y desarrollo de la investigación a través de fotografías, artefactos, vídeos, dibujos, y

- la *analítica*: mediante el análisis semiótico y estético de los datos visuales generados en los *art labs* con los participantes implicados en la investigación, que, en este caso, son los artistas, docentes y estudiantes.

Como reflexión final después del proceso

Los objetos de apego, los juguetes y todos esos artefactos vinculados a los niños son un tema recurrente para los profesionales que trabajan en las escuelas infantiles. En las reuniones previas con las familias, los docentes intentan pedir lo estrictamente necesario y que no tengan que hacer gastos superfluos. Además, se les pide que no traigan estos objetos de apego al centro, por varias razones. Por un lado, son generadores de conflictos. Es cierto que el conflicto es inevitable y forma parte de la vida de una escuela infantil; de hecho, son intrínsecos a la vida en comunidad, son naturales, necesarios y configuran, en el ámbito escolar, el proceso de aprendizaje. Nos guste o no, surgirán. La experiencia y reflexión docente a raíz de *In/separables* les ha demostrado que cualquier objeto (una pelota, un muñeco, un cuento...) es propenso a tener rabietas, peleas, llantos, mordiscos y una larga lista de reacciones de ira incontrolables. Estos se multiplican exponencialmente cuando se trata de efectos personales. Los niños de infantil están en la etapa del egocentrismo, del yo, de lo mío. A este hecho contribuyen la incipiente adquisición del lenguaje, muchas veces muy limitada y rudimentaria, y la falta de habilidades de regulación emocional. Compartir, en esta etapa de su desarrollo, por mucho que algunos adultos se esfuerzen, está lejos de su capacidad.

Por otro lado, hay que considerar otros factores, asociados a los objetos de apego dentro de la escuela. Entre ellos, podríamos mencionar las marcas, que sutilmente se apoderan de rincones inesperados de la vida de los más pequeños; el consumismo radical, que significa que lo tienen todo, y más, y no aprecian, en muchos casos, el valor de las pequeñas cosas; el mundo Disney, lleno de estereotipos que se perpetúan sibílicamente en sus formas de interactuar con el entorno. Permitir que determinados objetos accedan a nuestros centros educativos significaría alimentar un modelo que no encaja con nuestra forma de entender la educación y el mundo. Una escuela infantil tiene que ser consciente y crítica de estas realidades, ponerlas sobre la mesa de debate y reflexión.

Por último, y no menos importante, aparece aquí el factor de seguridad: piezas pequeñas, susceptibles de ser ingeridas, elementos punzantes o cortantes, son solo un ejemplo del material a evitar en un centro educativo.

Referencias

- Balzer, D.: *Curacionismo. Cómo la curaduría se apoderó del mundo del arte (y de todo lo demás)*. La Marca Editora, 2018.
- Bishop, C.: *Artificial Hells: Participatory Art and the Politics of Spectatorship*. Verso Books, 2012.
- Braidotti, R.: *Lo posthumano*. Gedisa, 2015.
- Carbó, G. 2022. "Derechos, libertades y sostenibilidad: hablemos de cultura. En. VVA. *Cultura para la vida: un estudio crítico y plural sobre lo cultural*. Unamásuna. pp.17-24.
- Lew, M.: "Live Cinema: designing an instrument for cinema editing as a live performance", en: *Proceedings of the 2004 conference on New interfaces for musical expression*, 2004, p. 144-149.
- Mesías-Lema, J. M.: *Educación artística sensible. Cartografía contemporánea para arteducadores*. Graó, 2019.
- Mesías-Lema, J. M.; Suárez, M.; Serra, N.: "Transmutar el Museo de Arte Moderno de Tarragona (MAMT) desde las prácticas curatoriales pedagógicas". *RdM. Revista de Museología*, 86 (2023): 94-99.
- Orbist, H. U.: *Breve historia del comisariado*. Exit, 2010.
- Rubantseva, E. V.; Hoffmann, L.: "The curator in the art world and in the museum: History, theories and current issues". *Вопросы музеологии*, 11(2) (2020): 168-182.
- Sinner, A.; Leggo, C.; Irwin, R. L.; Gouzouasis, P.; Grauer, K.: "Arts-based educational research dissertations: reviewing the practices of new scholars". *Canadian Journal of Education*, 29(4) (2006): 1223-1270.

La educación artística en la Escola Virolai: un proyecto globalizado

Sandra Entrena Ortega. Directora de la Escola Virolai

La Escola Virolai es una escuela concertada con una amplia gama educativa, desde l1 hasta bachillerato. Es una escuela laica, inclusiva y abierta a distintas concepciones de la vida. Con la idea de promover una estrecha colaboración entre familias y escuela para fomentar el crecimiento personal y académico de los alumnos, su misión es "Juntos para ayudar a crecer".

Los valores de la escuela incluyen el esfuerzo, el autoconocimiento, el aprendizaje vivencial, la educación en valores, el cariño y el respeto en las relaciones humanas. Unos valores que, como veremos, convergen especialmente en la educación artística y expresiva entendida de forma transversal.

La Escola Virolai fue fundada en 1960 por el pedagogo Josep Maria Ballarín y la maestra Montserrat Andreu, con un enfoque pedagógico innovador que incluía la coeducación y la enseñanza plurilingüe. La Escola Virolai, desde su concepción, contaba con el área artística y humanística para ayudar a cumplir sus objetivos pedagógicos.

El enfoque educativo se centra en la individualidad de cada alumno.

Durante más de 60 años de historia, la Escola Virolai ha estado marcada por muchos eventos, como ser la primera escuela en realizar el cursillo de esquí en La Molina en 1964, celebración de fiestas, actividades deportivas y culturales, y consecución

de premios y reconocimientos a su labor educativa.

Hoy en día, la escuela sigue innovando y ofreciendo una amplia gama de actividades, como las jornadas de Escola Oberta, fiestas del árbol, salidas de convivencias, intercambios y programas internacionales, teatro, deportes, proyectos solidarios, y muchas otros que la mantienen como escuela viva. El objetivo constante es formar a ciudadanos libres, competentes y comprometidos a construir un mundo mejor.

La misión de la escuela, "Juntos para ayudar a crecer", se resume en los siguientes objetivos:

1. Fomentar una estrecha colaboración entre familia y escuela, reconociendo que los padres tienen un papel central en la educación de sus hijos. Su implicación y apoyo al proyecto escolar son cruciales para ayudar a los estudiantes a crecer.
2. Inculcar valores y virtudes esenciales en los estudiantes para promover la integridad, la ciudadanía responsable, la capacidad de formular opiniones propias con sentido crítico y un compromiso con la mejora de la sociedad.
3. Promover el esfuerzo y la autoexigencia como medios para la superación personal, poniendo el énfasis en el desarrollo de las aptitudes individuales, el perfeccionamiento del carácter y el equilibrio emocional de los alumnos. El objetivo es ayudarles a conocerse a sí mismos, estimular

su autoestima y fomentar la capacidad de superarse a sí mismos.

En base a estos objetivos, el proyecto educativo de la Escola Virolai pone una gran importancia en la educación de la expresión, que abarca tanto el lenguaje verbal como el no verbal como medio para que los alumnos comuniquen sus experiencias y pensamientos. Este enfoque se basa en una base cognitiva e implica la constante interacción entre la teoría y la experimentación. La educación de la expresión es vista como parte esencial de la educación integral del estudiante y contribuye a su manifestación psicológica y motriz.

Esta educación engloba varios lenguajes expresivos, como corporal, musical, visual y plástico, verbal, teatral y dinámica, y tiene como objetivo estimular el autoconocimiento, la confianza en uno mismo y la superación personal. También fomenta la colaboración, la convivencia, el equilibrio emocional y el respeto, puesto que permite a los alumnos expresarse individual y colectivamente a través de estas áreas.

Para conseguir alentar al alumnado a utilizar estos lenguajes, y como medio para una integración completa de los alumnos en la sociedad, en Virolai se promueve el gusto por el arte y la cultura. A través de la exposición a diversas manifestaciones culturales y artísticas y la participación en actividades culturales opcionales, se espera que los alumnos desarro-

llan sensibilidad y apreciación por la cultura. Esta apertura a la sociedad y la participación en la vida cultural les permite valorar el mundo que les rodea y abre nuevas oportunidades.

¿Cómo entendemos la educación artística en el Virolai?

La educación artística en la Escola Virolai es más que una simple materia; es una visión transformadora que aborda la formación del alumnado desde tres ángulos cruciales: la expresión creativa, la transformación de sistemas educativos y la contribución a la resolución de problemáticas sociales y culturales.

En primer lugar, la educación artística en nuestro colegio se basa en la expresión creativa. Entendemos que el arte es una herramienta potente para que los estudiantes comuniquen sus emociones, pensamientos e ideas de forma única y personal. Mediante distintas disciplinas artísticas como la música, la plástica, la danza, el teatro, la cultura audiovisual, y sin olvidar la conexión de estas con la literatura y las humanidades en general, los alumnos aprenden a expresarse de forma libre y sin miedo al juicio. Esta habilidad no solo enriquece sus vidas personales, sino que también los prepara para ser individuos más seguros y competentes en la sociedad. A través de las artes, bien como receptor, bien como emisor, el estudiante no solo desarrolla habilidades técnicas, sino que también aprende a expresarse, a comunicarse mejor y a desarrollar su imaginación. La educación artística

le permite crecer como individuo y adquirir una comprensión más profunda de sí mismo y del mundo que le rodea.

En segundo lugar, entendemos la educación artística desde una visión transformadora en relación con los sistemas educativos. Creemos que el arte es un motor de innovación y cambio en la educación. A través del uso creativo de las artes, buscamos enriquecer de forma transversal los métodos de enseñanza y aprendizaje. Esto significa incorporar la expresión artística a las diferentes áreas curriculares y fomentar la colaboración entre profesores para profundizar en las conexiones entre arte y otras disciplinas académicas. A su vez, entendemos que el arte es de los mejores generadores de preguntas sobre muchas disciplinas, desde las más humanísticas y sociales hasta las más científicas (entre otras razones, porque el ámbito humanístico y el científico están íntimamente ligados). En la experiencia como receptor artístico, el alumnado puede sentirse más cómodo ante problemas complejos de otras áreas, ya que enseguida entiende que el mensaje artístico es más sugerente y plurisignificativo, más subjetivo, más abierto. De esta forma, aspiramos a crear una experiencia educativa más rica y significativa para nuestros alumnos. En tercer lugar, la educación artística desempeña un papel fundamental en la resolución de problemáticas sociales y culturales. Reconocemos que las artes pueden ser una poderosa herramienta para abordar cuestiones

importantes como la diversidad, la inclusión y la justicia social. A través de proyectos artísticos y colaboraciones comunitarias, nuestros alumnos aprenden a utilizar el arte como plataforma para el cambio social. Así, no solo se convierten en artistas creativos, sino también en ciudadanos conscientes y comprometidos con su comunidad y el mundo.

El mundo cultural es otro elemento esencial de la educación artística en la Escola Virolai, y es considerado una ventana hacia el mundo que nos rodea y una oportunidad de integración plena para nuestros alumnos. Esta perspectiva amplia e inclusiva de la cultura tiene varios aspectos importantes:

- **Diversidad cultural:** Reconocer y celebrar la diversidad cultural es un aspecto fundamental. En la Escola Virolai, los alumnos tienen la oportunidad de explorar y comprender diferentes manifestaciones culturales, tanto a nivel local como global. Esto incluye el aprendizaje sobre tradiciones, costumbres y formas de expresión artística de culturas de todo el mundo. Esta comprensión contribuye a su educación global y su capacidad de apreciar y respetar otras perspectivas culturales.

- **Integración social:** La educación artística también ofrece a los alumnos una mayor oportunidad de integración social. Mediante su participación en actividades artísticas y culturales, como conciertos, exposiciones de arte, espectáculos de danza o teatro comunitario, los estudiantes pueden conectarse con

otros miembros de la comunidad y contribuir al tejido social. Estas experiencias fomentan una sensación de pertenencia e inclusión tanto dentro como fuera de la escuela.

• **Identidad personal:** La exploración de la cultura ayuda a los alumnos a desarrollar su identidad personal. Las artes y las tradiciones culturales pueden ser una vía para que los estudiantes se conecten con sus raíces y comprendan mejor quiénes son. Esta comprensión de su propia identidad cultural es fundamental para su crecimiento personal y su capacidad de vivir en un mundo diverso y complejo.

• **Empatía y comunicación:** Cuando los alumnos explican sus propias experiencias a través del arte o interpretan obras que reflejan otras realidades, aprenden a ponerse en la piel de otros y a expresarse de forma efectiva, afectiva y assertiva. Estas habilidades son esenciales para las relaciones interpersonales y la colaboración en el mundo que nos envuelve.

Un proyecto globalizado

La Escola Virolai ha adoptado una perspectiva amplia e integral de la educación artística, promoviéndola como un proyecto globalizado que se adhiere a los siguientes criterios:

1. Vinculada a todos los ámbitos: La educación artística no se limita a un área específica, sino que está integrada en todos los aspectos de la educación. Esto significa que las artes quieren ser una herramienta transversal que enriquece a las diferentes asignaturas y ámbitos de

aprendizaje. A través del arte, los alumnos deben poder explorar conceptos matemáticos, científicos, históricos y lingüísticos, entre otros, y ver cómo se relacionan con las artes. Los proyectos artísticos de Virolai se articulan como puentes entre las disciplinas académicas y las artes. En este contexto, se promueve que el alumnado integre sus habilidades artísticas con los contenidos de las demás materias. Por ejemplo, podrían crear una representación teatral que explore conceptos científicos o componer música inspirada en conceptos matemáticos. Esto permite a los alumnos comprender la relevancia de las artes en distintos contextos y desarrollar una comprensión holística de sus aprendizajes.

2. Contextualizada y conectada con el entorno: La educación artística en la Escola Virolai es contextualizada y conectada con el entorno local y global de los alumnos. Esto significa que se estudian y crean obras de arte que tienen significado y relevancia para la comunidad y la sociedad en general, así como una relación directa con su propia vida y entorno. Esta conexión permite a los alumnos comprender cómo el arte influye y es influido por la cultura y la historia. También pueden abordarse cuestiones locales o globales relevantes, como el medio ambiente, la diversidad cultural o los problemas sociales.

3. Mirada integral del arte: El enfoque integral del arte implica que las artes no se limitan a una única disciplina, sino que se explora un

abánico amplio de formas artísticas, incluyendo música, pintura, danza, teatro, literatura y otras manifestaciones creativas. Esto permite a los alumnos desarrollar una comprensión más profunda de la diversidad y riqueza de las artes y les ayuda a encontrar sus pasiones y talentos artísticos. Este enfoque holístico permite a los estudiantes explorar distintas formas de expresión artística y descubrir sus propias pasiones y talentos. También promueve una comprensión más profunda de la diversidad y riqueza de las artes y la cultura.

4. Proceso de socialización y de permeabilización hacia todas las manifestaciones sociales: La educación artística no se limita al aula; es un proceso de socialización y permeabilización que conecta los alumnos con todas las manifestaciones sociales y culturales. Esto implica la participación en actividades culturales y artísticas fuera de la escuela, como visitas a museos, asistencia a eventos artísticos y colaboraciones con la comunidad. A través de estas experiencias, los alumnos se convierten en miembros activos e informados de la sociedad, con una comprensión más amplia y profunda de las artes y la cultura.

El enfoque de integración de las materias de música, teatro y plástica en un proyecto común es una característica destacada de la educación artística en la Escola Virolai. Esta integración enriquece aún más el aprendizaje basado en proyectos (ABP) y crea una experiencia educativa más

completa para los estudiantes. A continuación, detallamos cómo este enfoque contribuye a la globalización de la educación artística:

Interconexión de las artes: Mediante la integración de las disciplinas artísticas, los estudiantes tienen la oportunidad de explorar las interconexiones naturales entre la música, el teatro y las artes visuales. Esto les permite ver cómo estas áreas se complementan y refuerzan mutuamente. Por ejemplo, pueden crear una obra de teatro en la que la música en vivo y los elementos visuales jueguen un papel esencial en la narrativa y la expresión artística. Esta interconexión refleja la realidad del mundo artístico y los prepara para futuras exploraciones creativas.

Colaboración y competencias interdisciplinarias: En un proyecto artístico común, los estudiantes aprenden a trabajar colaborativamente y combinar sus habilidades y talentos en diferentes áreas. Esta colaboración fomenta habilidades interdisciplinares esenciales como la comunicación, la resolución de problemas y la flexibilidad cognitiva. Los estudiantes aprenden a apreciar las diversas contribuciones de cada una de las disciplinas y a ver cómo se pueden fusionar de forma creativa para conseguir un resultado artístico completo.

Experiencia holística: Las artes integradas en un proyecto común ofrecen a los estudiantes una experiencia holística del arte. No solo se centran en una única disciplina, sino que exploran múltiples formas de expresión artística dentro del propio

proyecto. Esto les permite descubrir cómo las diferentes áreas artísticas pueden trabajar juntas para transmitir un mensaje, contar una historia o expresar una idea. Este enfoque integral fomenta una comprensión más profunda y una mayor apreciación de las artes en su conjunto.

Preparación para la creatividad: A través de la integración de las artes, los estudiantes desarrollan habilidades de pensamiento creativo y aprenden a ver las conexiones entre las distintas facetas de su expresión artística. Esto los prepara para futuras exploraciones artísticas y los capacita para abordar desafíos creativos con confianza e imaginación.

¿En qué nos inspiramos?

La educación artística, según Belver (2011), puede abordarse mediante dos modelos principales:

Educación en las artes (modelo del arte como disciplina o área específica): En este modelo, la educación artística se concibe como una disciplina académica propia y se presenta como una materia por sí misma, con sus contenidos, métodos de enseñanza y objetivos específicos. En un primer momento, este modelo puede ser visto como más tradicional porque es el modelo en el que a menudo las artes se han tratado como entidades separadas (música, el teatro, artes visuales y danza...) dando clases específicas para cada una de las áreas. En cualquier caso, se centra en el desarrollo de competencias y habilidades artísticas especializadas. Genera un conocimiento

específico vinculado a los lenguajes y habilidades artísticas siguiendo una secuenciación detallada a continuación:

1. Exploración: capacidad para investigar y descubrir nuevas ideas, materiales y técnicas.

2. Percepción: capacidad para observar y analizar obras de arte, así como su entorno visual. A través de la percepción, los estudiantes aprenden a apreciar y comprender las características formales y conceptuales de las obras de arte. Esta habilidad es esencial para desarrollar su sensibilidad artística y su capacidad de interpretar y crear obras artísticas.

3. Representación: capacidad para expresar sus ideas y emociones a través de las artes. Permite a los estudiantes comunicarse de forma creativa y expresar sus propias perspectivas y sentimientos.

4. Interpretación: capacidad para dar sentido y significado a las obras de arte. Esto implica analizar y reflexionar sobre las intenciones del artista, temas y simbolismos presentes en las obras de arte. La interpretación artística puede ser subjetiva y basada en las experiencias personales, permitiendo a los estudiantes desarrollar una comprensión más profunda de las obras de arte y la cultura en general.

5. Producción: creación de obras de arte propias de los estudiantes. A través de esa dimensión, los estudiantes aplican sus habilidades técnicas y creativas para expresar sus ideas y emociones.

El siguiente gráfico representa la interpretación de este modelo en la Escola Virolai. (ver gráfico pág. 42)

Debemos precisar que, incluso dentro de este modelo, en el Virolai las artes nunca se tratan completamente como entidades separadas. Dentro de las materias específicas, y a partir de la colaboración entre el profesorado y la ejecución de proyectos de mayor o menor magnitud, el objetivo es conseguir un primer nivel de integración de las artes (entre todas las disciplinas artísticas: música, danza, teatro, artes visuales y plásticas...) e incluso entre otras disciplinas, así como el inevitable abordaje de las cuestiones sociales que contextualiza cualquier obra artística estudiada o creada.

Educación a través de las artes (modelo de integración de las artes):

En contraste, este modelo promueve la integración de las artes en otras áreas de la educación. Las artes se consideran como herramienta para mejorar el aprendizaje en materias como la ciencia, las matemáticas, la historia o la literatura. En este enfoque, las actividades artísticas se utilizan para explorar y reforzar sus contenidos académicos. Esta integración puede dar lugar a proyectos multidisciplinares en los que las artes se convierten en una herramienta para explicar conceptos y promover la creatividad y la comprensión. El siguiente gráfico representa la interpretación de este modelo en la Escola Virolai. (ver gráfico pág. 44)

¿Cómo llevamos todo esto a la práctica en la Escola Virolai?

Infantil

La educación artística en la etapa infantil abarca una amplia gama de aspectos clave que contribuyen al desarrollo holístico de los niños. A través de la expresión artística, se fomenta el desarrollo del lenguaje mediante la comunicación visual y verbal, al tiempo que se estimulan habilidades cognitivas como la psicomotricidad fina, la coordinación oculomanual y la concentración. Además, las actividades artísticas promueven la fuerza controlada y las habilidades manuales necesarias para la escritura, así como el autoconocimiento y expresión personal, que potencian la imaginación y la creatividad de los niños. Este enfoque también promueve competencias sociales y emocionales, y fomenta la autonomía y la interacción positiva con los demás en un entorno de aprendizaje enriquecedor.

Primaria

La educación artística en la etapa de primaria impulsa el desarrollo de múltiples lenguajes artísticos, incluyendo la expresión visual y plástica, la música en sus diversas formas, la dinámica corporal y la comunicación oral y escrita. La metodología empleada en toda la etapa de primaria es la adaptación de diferentes formas de expresión artística, teniendo presente la evolución madurativa de los alumnos y siguiendo una línea muy clara que parte del trabajo rea-

lizado en la etapa infantil y continúa desde 1.º hasta 6.º. A lo largo del curso, se promueven varios espacios en los que el alumnado de varios cursos se puede sentir cómodo para compartir expresiones artísticas. Se trata de momentos artísticos compartidos que promueven no solo la expresión artística, sino también valores éticos como el respeto, la escucha y la comunicación entre alumnos de distintas edades. Esta aproximación transversal del área artística quiere aprovechar las posibilidades del arte para generar al alumnado los valores éticos y el espíritu crítico, así como el interés y el respeto al mundo de las artes.

A través de actividades globales e integradas, se alienta a la reflexión crítica sobre las relaciones entre las artes, como por ejemplo pequeños proyectos que unen arte plástico y movimiento u otros que profundizan en la sinestesia, conectando los sentidos y explorando tonalidades y sonidos. Por otro lado, también se promueve la creatividad mediante celebraciones como la Semana de la Música y proyectos de etapa que integran varias áreas de aprendizaje como el aspecto lingüístico, social, científico, matemático y educación física. Estos enfoques enriquecen los espacios de aprendizaje y fomentan el descubrimiento y la creatividad en una variedad de contextos educativos.

Secundaria

La educación artística en la etapa de secundaria se enriquece a través de

proyectos artísticos que abordan una variedad de medios, incluyendo la expresión visual y plástica, la música, el teatro y la comunicación. Sigue las bases de la educación integral de las artes a partir del aprendizaje basado en proyectos (ABP) y el aprendizaje-servicio para fomentar la participación activa de los estudiantes en proyectos que sirvan a la comunidad y desarrollen habilidades de gestión de proyectos. La educación visual se convierte en uno de los ejes vertebradores transdisciplinarios que aporta medios a los proyectos artísticos de 1.º y 2.º de ESO, pero se pretende que sirva para espolear el disfrute y profundizar en todos los ámbitos artísticos que se trabajan: la música, la expresión plástica y el teatro como posibilidades expresivas de comunicación (emocional y social). Tres ámbitos de posibilidad expresiva pero también receptiva: el estudio de la tradición (siempre vinculada con el mundo presente del alumnado) de las disciplinas artísticas se convertirá en una ventana cultural para entender el mundo. Paralelamente, en este primer ciclo se desarrolla la materia Media para recoger y sistematizar los aprendizajes de lenguaje audiovisual ya introducidos en la etapa primaria.

En segundo ciclo, se continúa con el Proyecto Artístico con un mayor grado de profundización y se incorporan una serie de propuestas optativas que pretenden unir con un enfoque crítico las capacidades expresivas y artísticas trabajadas en proyectos artísticos con ámbitos como la comu-

nicación corporativa y el periodismo. También en segundo ciclo, la opción de Alfabetización Visual ofrece una reflexión crítica y adulta sobre las ideologías y los imaginarios de la historia del audiovisual. Por otra parte, durante toda la etapa, se promueven otros trabajos globalizadores interdisciplinarios que abarcan ámbitos como el lingüístico, el social, el científico-tecnológico, el matemático y la educación física, con el objetivo de enriquecer la experiencia educativa y desarrollar una comprensión más amplia y profunda de las artes y su relación con otras disciplinas.

Bachillerato

En el bachillerato, la educación artística se consolida mediante una variada gama de materias y proyectos específicos que ofrecen una experiencia enriquecedora para los estudiantes. Las materias Innobat (propias del bachillerato de Virolai desde hace más de 6 años y ahora ya incorporadas en el nuevo currículum) como la Cultura Audiovisual, Proyectos Artísticos, Diseño y Montaje de Exposiciones, Creación Audiovisual, Análisis y Creación Musical, así como Pensamiento Crítico, proporcionan una base sólida en artes plásticas y visuales, música y comunicación audiovisual, a la vez que fomentan la crítica y la creatividad. Entendiendo que toda participación en la cultura y el arte es una oportunidad de integración en el mundo, la Escuela Virolai tiene el objetivo final de que el alumnado alcance una mirada crítica madura ante la so-

breinformación icónica y audiovisual en la que vivimos, así como una creatividad expresiva (plástica, musical y audiovisual) lúdica, pero al mismo tiempo ética y estética.

En este sentido, más allá de las materias específicas de esta área, los proyectos específicos como las actividades audiovisuales a través de todas las materias con el asesoramiento del equipo de Educación Plástica y Visual, la creación de una postal audiovisual de Navidad, el anuario "Turons", la Cantata y el vídeo-colección de actividades de Economía y otros proyectos, enriquecen aún más la experiencia educativa. Estas actividades promueven la interdisciplinariedad y ofrecen a los estudiantes la oportunidad de aplicar sus conocimientos artísticos y habilidades en una amplia gama de contextos y proyectos, preparándolos para futuras carreras y estudios en el campo de las artes y más allá.

Espacios y organización

Los espacios dedicados a la educación artística en la escuela son fundamentales para crear un entorno propicio para el desarrollo creativo y artístico de los estudiantes. Cualquier aula o espacio común es un buen lugar para educar el arte, pero además tenemos espacios que proporcionan las condiciones y herramientas necesarias para el aprendizaje y la práctica artística.

Aulas de Plástica: Estas aulas están diseñadas para las actividades de las artes visuales. Son espacios luminosos con mesas y sillas adecua-

das para dibujo, pintura, escultura y otras expresiones artísticas. También suelen contar con estanterías para almacenar materiales artísticos como pinturas, papeles, soportes y varias herramientas.

Aula de Música y Expresión: Este es un espacio dedicado a las actividades musicales y la expresión artística. Está equipado con instrumentos musicales como pianos, guitarras, instrumentos de percusión y materiales para expresión corporal.

Aula de Dinámica: Es un espacio versátil para el aprendizaje y la práctica de actividades de movimiento y expresión corporal. Puede utilizarse para clases de danza, teatro y otras actividades relacionadas con la expresión corporal.

Espacios de Aprendizaje Específicos del Ámbito Artístico: Estos espacios pueden incluir talleres de arte, estudios de grabado, laboratorios

de fotografía, salas de edición de vídeo y otros sitios especializados que permitan a los estudiantes explorar diferentes medios artísticos.

Aula de Dibujo Artístico de Bachillerato con vistas panorámicas y acceso al exterior: Esta aula especializada en dibujo artístico para los estudiantes de bachillerato ofrece un entorno inspirador. Con sus vistas y acceso al exterior, permite a los estudiantes trabajar con la naturaleza como fuente de inspiración y realizar actividades creativas al aire libre.

Espacios exteriores: Es importante también tener espacios exteriores adaptados para la educación artística. Estas áreas pueden ser utilizadas para actividades como arte al aire libre, interpretación musical, instalaciones de arte y otras expresiones artísticas en el exterior.

En conclusión, la educación artística en la Escola Virolai es una perspec-

tiva completa e interconectada que aborda los distintos aspectos del aprendizaje y la cultura. Partiendo de la convicción de que no existe la estética sin ética, y que por tanto la expresión artística siempre compromete al alumnado ya sea como emisor o como receptor, este enfoque enriquece la experiencia educativa, fomenta la comprensión y la apreciación de las artes y conecta a los estudiantes con su entorno y la sociedad en general. Ha contribuido a la transformación educativa de la Escola Virolai, convirtiéndose en una filosofía que fomenta la creatividad, transforma los métodos educativos y contribuye a la resolución de problemáticas sociales y culturales. Pensamos que este enfoque enriquece las vidas de nuestro alumnado y lo prepara para ser ciudadanos conscientes, sensibles y competentes en un mundo en cambio constante.

Museo de arte + Escuela = Transformación

Helena Minuesa Sánchez. Técnica de cultura. Especialista en didáctica y educación del patrimonio

Desearía dar las gracias, ante todo, al Servei Pedagògic del MAMT por ser siempre un faro dentro del mundo de la educación y del arte, por obligarnos a reflexionar constantemente sobre nuestras prácticas y a establecer puentes de conexión entre unos y otros. Por lo que respecta a la XVIII Jornada de Pedagogía de l'Art i Museus, gracias por pensar que mi voz podría ser de utilidad.

Este artículo propone reflexionar sobre nuevos escenarios, retos y oportunidades para la educación artística y los museos. Más concretamente, me gustaría hablar de oportunidades en clave de transformación de nuestra realidad. Y es por este motivo que basaré esta aportación en demostrar que **la escuela y el museo de arte son un binomio de agentes transformadores**.

En este sentido, deseo ofrecer argumentos que justifiquen esta premisa mediante algunas citas de maestros. Porque, si hablamos de escuelas y de retos pedagógicos, es justo poner en valor la experiencia de los maestros, de los que, ya de entrada, y debo decirlo, me declaro firme admiradora.

Me quedaré principalmente en un marco de reflexión, entendiendo que las compañeras de la Escola Virolai y del Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat del Forn de la Calç (CA-

CiS) aportarán casos prácticos para ilustrar lo que intentaré expresar a continuación.

De entrada, detengámonos un momento para analizar la palabra **transformación**. Un vocablo que proviene del latín y que etimológicamente significa 'cambiar de forma'. Sus componentes léxicos son el prefijo *trans-* (de un lado a otro) y *forma* (figura, imagen). Por lo tanto, cuando hablamos de transformación, hablamos de movimiento de un lugar a otro, de una mutación que implica la pérdida de algo para convertirse en otra.

Sin embargo, antes de ir más allá, ¿qué deseamos conseguir cuando hablamos de querer transformar? Transformar... ¿para qué?

Bajo mi punto de vista, nuestro objetivo final como personas educadoras, tanto a nivel de escuela como a nivel de museo, debe contener principalmente dos visiones: una que defienda la conservación del legado cultural a generaciones futuras y otra que trabaje el pensamiento crítico en contra de la "anestesia social". Veámoslo con más detalle a continuación:

La visión defensora de la conservación del legado cultural a generaciones futuras: el cuidado del bien común (natural y cultural)

En este sentido, hay que asegurar la pervivencia y la conservación de las obras de arte como testigos de nuestra huella cultural, de aquellas personas que nos precedieron.

Tal y como explica en un escrito publicado en redes por parte de la Dirección del Departamento de Historia del Arte de la Universidad Complutense de Madrid, "El síntoma y la enfermedad", el 4 de noviembre de 1966 se produjo un hecho histórico que marcó una generación a escala mundial. Aquella mañana, el río Arno inundó las calles de Florencia y los museos, las bibliotecas y los archivos de la ciudad se llenaron de agua y de barro. Esto provocó que jóvenes de toda Europa acudiesen urgentemente a salvar las obras de su destrucción. Este hecho histórico nos evoca un compromiso ético y moral hacia el patrimonio cultural, lo que nos identifica como comunidad, lo que nos ennoblecen: la belleza del arte en contra de la destrucción¹.

En contraposición a esta actitud, hemos vivido en los últimos tiempos toda una serie de actos vandálicos que, en nombre de la protesta contra el cambio climático, atacan las obras de arte más iconográficas de nuestra sociedad. Una actitud que, en mi opinión, resulta inmadura e irresponsable, pues la cultura y la naturaleza son dos caras de una mis-

1. <<https://www.ucm.es/historiadelarte/el-sintoma-y-la-enfermedad>>.

ma moneda, son indisociables. No podemos defender el medio natural sin entender el arte como expresión más genuinamente humana, que forma parte también de este entramado natural al que hay que proteger.

La visión de crítica constructiva hacia la realidad y el despertar de la anestesia social

Durante el transcurso de la última década, hemos presenciado cómo las nuevas tecnologías, y, más concretamente, las redes sociales, han acelerado una anestesia ante el dolor ajeno. Una banalización del mal, que nos ha ido alejando paulatinamente del sufrimiento del otro. De alguna manera, pienso que hemos naturalizado el dolor y el sufrimiento del otro y lo hemos integrado, nos hemos dejado "enfriar" ante ellos. Ejemplo de esto, y especialmente sobrecogedoras, son las imágenes de los denominados *selfies de la vergüenza*: jóvenes que se han hecho autorretratos en lugares de memoria donde se llevaron a cabo las mayores atrocidades de las dictaduras del siglo XX. Gente haciendo "postureo" en la vía del tren que conducía al infierno de Auschwitz, por ejemplo. Ante esta banalización del dolor, propongo trabajar todos los días, y de forma constante, en el fomento del pensamiento crítico; en el fomento de la ética y los valores de la cultura para la paz. Y estaréis de acuerdo conmigo en que la educación, en-

tendida en el sentido global del término, juega un papel crucial en este aspecto.

En definitiva, cuando hablamos de transformación, perseguimos la misión de mejorarnos como sociedad. Begoña Román lo resume de forma excepcional cuando le preguntan cuál debe ser la finalidad de la cultura:

Yo creo que es un afán emancipador, un disfrute, un alivio del dolor.

La cultura va buscando más cultura. No es consumir por consumir².

Hemos visto, pues, cuáles son los objetivos básicos de esta transformación: conservar el legado, el cuidado del bien común, y potenciar el pensamiento crítico. Ahora vamos un paso más allá: ¿cómo logramos que esta transformación tenga un impacto real?

Mi propuesta pasa por el trabajo en valores, según cuatro ejes fundamentales, que resumo en:

1. El valor de la comunidad frente al individualismo
2. El valor de la contemplación estética frente al utilitarismo
3. El valor de la diversidad y la complejidad frente al pensamiento único
4. El valor del libre acceso a la cultura y a la participación

Vamos a verlos en detalle, uno a uno:

1) El valor de la comunidad frente al individualismo

Reflexionamos sobre la pregunta que se nos planteaba en el propio programa de la jornada:

¿Cómo nos ayudan las artes a pensar en un nosotros viable, que podemos contraponer al individualismo?

Mi respuesta y apuesta en este punto es clara: solo podremos acercarnos al *nosotros* si hablamos de *nosotros*. Esto es, si el arte nos interroga como colectivo, y nos hace preguntas que nos interpelan. Necesitamos conectar con lo cotidiano de las personas.

Para conseguirlo, desde la escuela y desde el museo de arte debemos diseñar estrategias que inviten a los agentes a participar como sujeto activo, no pasivo. Necesitamos trabajar la apropiación ciudadana del proyecto.

Una propuesta clave es el uso de las estrategias de pensamiento visual (*visual thinking strategies*, según la versión original), mediante las cuales se invita al alumnado a vincularse a la obra que tiene ante sus ojos como ciudadano con voz, y a enlazar su experiencia subjetiva con la de los demás compañeros.

Así pues, si diseñamos estrategias para incentivar el razonamiento del alumnado, rehuyendo monólogos y potenciando el espacio del museo como espacio propicio para el debate, lograremos potenciar experiencias de suma colectiva.

2. Entrevista a Begoña Román en Interacció. Ver entrevista completa en:
<<https://interaccio.diba.cat/blogs/2022/03/begoña-roman-entrevista>>

Vamos a verlo de forma más clara mediante un juego. ¡Espero que os suméis a él!

Este juego lleva por título “Una imagen: un sentimiento”.

Observad esta imagen y, sin pensar lo mucho, escribid el sentimiento que os provoca, el primero que sentís. Es decir, una palabra (sentimiento) que os despierte la obra que estáis visualizando.

Si realizamos este ejercicio de forma colectiva y ponemos en común los distintos sentimientos que han aparecido, veremos que existe un punto importante de confluencia entre ellos. Este punto de encuentro habla del *nosotros*, de lo que sentimos como colectivo. Es un punto de encuentro que rompe con el individualismo en el que la sociedad capitalista nos sume y nos hace encontrar puntos de convergencia, a pesar de la diversidad de nuestros alumnos. Todo el mundo sabe lo que es sentir amor, nostalgia, miedo, frío, hambre, alegría o sentimiento de pérdida. El arte resulta ser, así, un agente activador, una simple excusa para que hablemos de valores universales que todos conocemos y reconocemos. Desde la escuela y desde el museo, en tandem, podemos generar acciones que permitan salir del yo, para transitar hacia el nosotros. La suma del valor individual, en este caso, es un valor colectivo que genera mucha más riqueza.

El museo de arte y la escuela, por supuesto, son grandes aliados para reforzar lo que es colectivo, frente al individualismo. Sin embargo, para lo-

grarlo existe una premisa básica: hay que romper con la óptica “adultista” que impregna todas y cada una de las actividades de mediación del patrimonio cultural. Debemos observar y contar con el niño y el joven como participantes de pleno derecho, con voz y con muchas cosas que decir y aportar.

2) El valor de la contemplación estética frente al utilitarismo

Me gusta pensar que las personas que trabajamos en mediación del patrimonio cultural somos personas promotoras de la belleza.

Una belleza entendida en sentido holístico, global. Podríamos hablar de “bellezas”, si lo consideráis más oportuno, ya que estaremos todos de acuerdo en que la belleza es intrínsecamente subjetiva.

Begoña Román afirma que “la presencialidad es la condición *sine qua non* de la experiencia estética”.

Con todo esto, lo que deseó evidenciar es que, cuando hablamos de educación artística en el museo y en la escuela, debemos rehuir el utilitarismo. Rehuir la pregunta que, tal y como dice Antonio Monegal en su libro *Como el aire que respiramos*, siempre nos formulamos:

¿Para qué sirve el arte? ¿Cuál es su valor?

Una pregunta que responde a una lógica de mercado, a querer cuantificarlo y medirlo todo en términos de ganancias materiales y económicas. Nosotros tenemos que dejar claro que esta no es la lógica de la educación y de las humanidades.

El valor del arte, y por extensión de la cultura, es precisamente que no tiene un sentido práctico, útil, final. Educamos para la ciudadanía, no para ganar dinero. Educamos para fomentar el pensamiento crítico, la gestión del conflicto, la empatía hacia el otro. El papel de la escuela es fundamental en esta voluntad, lo sabemos, y el museo de arte es el perfecto compañero para este viaje: puede aportar las colecciones y las obras de arte originales, lo que la escuela no posee.

Y en este punto se abre un nuevo debate: ¿de qué arte hablamos cuando hablamos de arte?

3) El valor de la diversidad y la complejidad frente al pensamiento único

De nuevo, Begoña Román nos hace reflexionar cuando dice: “Abrirse a la ciudadanía es abrirse a la complejidad.”

Y, en este punto, debemos reivindicar siempre las escuelas y los museos como garantes de esta diversidad. Son espejos que reflejan nuestros puntos de encuentro y también nuestros puntos de tensión.

Por extensión, y hablando de diversidad: ¿cuál es el arte que deseamos trabajar con nuestro alumnado?

Existe una tensión entre el arte que ha sido considerado “de prestigio” y el desprestigiado, el popular, el de la calle y el que, en definitiva, está más cerca de la gente.

Si queremos trabajar en clave de complejidad, también debemos saber romper con esta dualidad y casi rivalidad, y entender la cultura como

un todo complejo. No podemos caer en debates estériles de alta y baja cultura. Porque al hacerlo así alejaremos —aún más— nuestros alumnos de lo que reconocen como suyo, como propio.

4) El valor del libre acceso a la cultura y a la participación

Como valor transversal a los otros recién citados, hablemos ahora del derecho universal a acceder a la cultura y a participar en ella.

En este punto, creo que vale la pena que nos detengamos a releer la nueva definición de museo que fue aprobada por parte del ICOM el pasado mes de agosto en Praga, y que dice así:

Un museo es una institución sin ánimo de lucro, permanente y al servicio de la sociedad, que investiga, colecciona, conserva, interpreta y exhibe el patrimonio material e inmaterial. Abiertos al público, accesibles e inclusivos, los museos fomentan la diversidad y la sostenibilidad. Con la participación de las comunidades, los museos operan y comunican ética y profesionalmente, ofreciendo experiencias variadas para la educación, el disfrute, la reflexión y el intercambio de conocimientos.

Con esta nueva definición, se nos plantea un espacio que apuesta por la **participación democrática**. Una nueva concepción del museo, en comunidad, abierto al **pensamiento crítico**, dirigido a la ciudadanía pero que únicamente tiene sentido si se cocrea con ella.

Aun así, si realmente deseamos incentivar la participación, debemos trabajar en el acompañamiento. No podemos abrir las puertas del museo y esperar a que las cosas pasen, sino que hay que ser agentes de cambio y preguntarnos constantemente: ¿qué esperan nuestros alumnos? ¿Qué necesitan resolver? ¿Cómo puede el arte ser canal y medio de expresión de sus necesidades?

Nos encontramos ante un nuevo modelo de museo (casi siempre teórico y poco práctico) que se centra en la persona, más allá de las colecciones. Este nuevo museo debe estar atento al cambio, a la diversidad, y tiene que estar dispuesto a cambiarlo todo.

En esta sociedad líquida, los modelos de museos como contenedores de colecciones han dejado de tener sentido. La colección por sí misma ya no es el centro de atención, sino que toma relevancia el diálogo que se pueda derivar de ella: la comunicación que el público establezca con los elementos que se han conservado generación tras generación, para el disfrute de todos y para el crecimiento del individuo.

El tandem escuela y museo. Un valor añadido

Actualmente nos encontramos ante un paradigma en el que las disciplinas vinculadas con las humanidades están en crisis porque no se les da cabida dentro del mercado laboral. De hecho, y según las estadísticas actuales de IDESCAT, únicamente un

5% de la población activa se dedica al ámbito de la cultura.

Pienso que hay que revertir estas cifras urgentemente, entendiendo que solo desde la cultura y desde la educación podremos cultivar sociedades más humanas, pues la tecnología no podrá resolver todos los retos que nos depara el futuro, sobre todo los relacionados con la salud mental. Yendo aún más allá, únicamente desde la experiencia generosa y compartida entre la escuela y el museo es posible realmente un impacto en la mejora social. Las aulas de aprendizaje alternativas, los laboratorios educativos de los museos, entre otros espacios, ofrecen propuestas interdisciplinares e interseccionales que se enfocan a problemáticas sociales reales y que suponen, por lo tanto, puertas abiertas al cambio.

Si concebimos la educación desde una mirada transversal, que permita romper con estructuras piramidales y jerárquicas, seremos capaces de pensar en proyectos significativos, que puedan sorprendernos y sorprender al otro. Que generen espacios de oportunidad y espacios de inclusión. Este es el poder realmente diferencial de la educación, que no podemos dar nunca por perdido. Porque, como decía Gabriel Celaya, “la poesía es un arma cargada de futuro”. Y, del mismo modo, también lo es la cultura y la educación, que nos transforman y nos capacitan. Que permiten imaginarnos juntos, en un futuro mejor.

Bibliografía de referencia

Baltà Portolés, Jordi; Bashiron Medolicchio, Herman: *Cultura, medi ambient i emergència climàtica. Com actuar en l'àmbit de la gestió i les polítiques culturals locals.* Colección Estudis, Serie Cultura. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2021.

Cuenca López, J. M.; Estepa Giménez, J.; Martín Cáceres, M.: *In-*

vestigación y buenas prácticas en la educación patrimonial entre la escuela y el museo. Territorio, emociones y ciudadanía. Gijón: Trea, 2020.

Monegal, Antonio: "Como el aire que respiramos. El sentido de la cultura". Ed. Acantilado, Barcelona, 2022.

Román, Begoña: "La presencialitat és la condició *sine qua non* de

l'experiència estètica". *Interacció.* Centre d'Estudis i Recursos Culturals, Diputació de Barcelona, 2022. <<https://interaccio.diba.cat/blogs/2022/03/begoña-roman-entrevista>>.

Obra pictórica del ensayo: Paco Minuesa Valdés @paco_minuesa_valdes

Conexiones / Arte y naturaleza

Roser Oduber Muntañola. Directora del Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) El Forn de la calç

El Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) *El Forn de la Calç* es una iniciativa privada sin ánimo de lucro fundada en el año 2008, gestionado por la asociación cultural de Amigos del CACiS, que recibe el apoyo del Ayuntamiento de Calders y la Generalitat de Catalunya. El CACiS es un espacio dedicado a la experimentación, investigación y difusión de las prácticas artístico-culturales con la voluntad de estimular la discusión, crítica y reflexión necesarias para buscar una nueva visión de la realidad, fomentando la sostenibilidad como estrategia de reforma.

El CACiS *El Forn de la Calç* se encuentra en el municipio de Calders, a 5 km del núcleo del pueblo, en la comarca natural del Moianès, del Bages y en la Catalunya Central. El CACiS reivindica la vida rural como una forma diferente de sociedad y de cultura que, por un lado, debe mantener su propia identidad cultural y, por otro, debe organizarse prestando servicios y calidad de vida comparables a los obtenidos en el medio urbano.

Reivindica un modelo territorial realmente equilibrado y sostenible, de iguales oportunidades de desarrollo, de cohesión territorial y proximidad a la realidad. La Catalunya Central no puede ni debe ser ignorada, y este es uno de los motivos de la existencia de un agente vertebrador cultural como el CACiS en un territorio carente de infraestructuras que aporten un servicio a la cultura, al pensamiento

contemporáneo, a la producción y a la preservación del patrimonio.

El Centro recibe el nombre del conjunto de edificaciones que lo forman, siendo un valor destacado del proyecto global del CACiS. *El Forn de la Calç* de Calders, catalogado como Bien Cultural de Interés Local por el Ayuntamiento de Calders, se encuentra dentro de la lista de los "150 mejores elementos del patrimonio industrial de Cataluña" del Departamento de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

El CACiS forma parte de las fábricas de producción y difusión de nuevos pensamientos contemporáneos de Cataluña aportando actividades, programas y exposiciones en el panorama cultural del territorio.

Presenta cada año una convocatoria internacional de proyectos con residencia que permite realizar los proyectos seleccionados en el propio centro gracias a la beca que otorga. El CACiS orienta sus esfuerzos a la creación, difusión y estudio de los nuevos lenguajes del arte contemporáneo, la naturaleza y la sostenibilidad a nivel nacional e internacional con intervenciones sobre el paisaje, exposiciones temporales y formación especializada. El objetivo es hacer del Centro un punto de referencia en los itinerarios del estudio del arte contemporáneo y la creación sobre las referencias entre el arte y la naturaleza en el contexto de la cultura contemporánea. Igualmente,

el CACiS quiere dar a conocer el patrimonio industrial de los hornos de cal y otras formas de arquitectura catalanas como elementos de una nueva cultura basada en la eficiencia energética y el buen uso de los recursos naturales.

El CACiS, como institución a medio camino entre un laboratorio y un escaparate del pensamiento contemporáneo, ofrece una programación de exposiciones y actividades integradas y vinculadas como talleres, ciclos de conferencias, intervenciones en el entorno más inmediato, ciclos de proyecciones, propuestas específicas y trabajos en proceso, buscando en todo momento la participación y la complicidad del público del territorio y dando especial atención a los artistas emergentes vinculados a la comarca y al contexto social donde se encuentra ubicado el espacio.

El CACiS presenta un modelo de accesibilidad al arte contemporáneo con un ejercicio de experimentación donde la práctica artística genera un discurso crítico en torno a la realidad, y no desde la realidad artística, sino desde la del propio público, desde una voluntad educativa, como un camino de actuación.

Programa educativo

El Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACiS) *El Forn de la Calç* presenta un programa de estudios interdisciplinarios sobre cuestiones medioambientales y de conserva-

ción, donde se promueve el pensamiento crítico para evidenciar el deterioro ambiental del planeta.

El programa diseñado por el Centro junto con artistas y educadores parte del arte contemporáneo como vía de expresión para sensibilizar a la sociedad sobre el uso responsable de los recursos naturales con la voluntad de hacer descubrir, a niños, jóvenes y público en general, las problemáticas ambientales actuales, y animarlos a realizar proyectos y acciones dirigidas a mejorar el entorno. El Centro, con su proyecto educativo, quiere abrir nuevas vías de trabajo donde los diferentes agentes que intervienen en la educación (centros de arte, artistas, escuelas, público) encuentren un espacio adecuado para relacionarse y entender mejor la práctica del arte contemporáneo.

El CACiS desea hacer de este espacio un elemento de ensayo, ofreciendo un programa de propuestas, en forma de visitas guiadas, talleres, especialmente dirigidas a la educación primaria, secundaria, bachilleratos, escuelas de arte y enseñanza de adultos, que permitan una aproximación al mundo del arte contemporáneo.

Desde la voluntad de generar espacios de intercambio y ensayo, el CACiS propone una programación variable de talleres prácticos en torno a la noción de educación desde el ámbito artístico unidos a las exposiciones temporales.

Desde el formato expositivo

Actualmente, la exposición consigue una gran efectividad en los esque-

mas de creación y producción, favorece un buen marco de visibilidad, pero resulta menos efectiva desde unos parámetros de recepción por parte de un público que, normalmente, no se encuentra preparado para la experiencia crítica que esta ofrece. La exposición ofrece una lectura crítica del entorno, que apunta otros modelos posibles de interpretación de la realidad, que favorece una posición política, pero, al fin y al cabo, el público sigue encontrándose con problemas y dudas frente a este evento artístico. Muchas veces la exposición solo parece permitir un acceso unidireccional que hace que sea difícil establecer nexos entre arte y público.

El CACiS programa cada año entre cuatro y cinco exposiciones que acercan el público escolar y en general a los nuevos lenguajes del pensamiento contemporáneo. Hacen participar de forma activa al receptor del mensaje expositivo, un juego que permite que se fomente la complicidad entre autor/a y público.

Talleres con los artistas

Desde el formato expositivo, los alumnos reciben la información desde la práctica con talleres vinculados a cada exposición temporal que ofrece el Centro. Talleres diseñados por los propios artistas o por el equipo docente del CACiS, que se adecuan a cada ciclo.

El CACiS ofrece la posibilidad de interactuar con los autores para trabajar durante el proceso creativo. Este ca-

mino conjunto acerca los espectadores a la obra final y su comprensión. El CACiS, durante las estancias de los artistas residentes becados para la realización de proyectos de investigación en diferentes disciplinas artísticas, organiza talleres donde los alumnos pueden seguir el trabajo que se está realizando en el Centro. De esta forma, también comparten las diferentes propuestas, idiomas y costumbres de otros creadores del mundo.

Proyecto educativo desde la experimentación y la investigación

Este modelo de aprendizaje quiere acercar el observador, de forma activa, a la experimentación como elemento fundamental del arte contemporáneo.

La identidad del Centro *El Forn de la Calç* con criterios de sostenibilidad, ciencia y arte desea que su principal tarea sea incentivar y difundir la creatividad artística de nuestro tiempo, así como facilitar su recepción. Trabajar como laboratorio de comportamientos de investigación científico-artísticos abierto a las experiencias cambiantes del mundo y los lenguajes que las hacen visibles.

Un lugar abierto al pensamiento creativo, comprometido con la ecología y la sostenibilidad, con la información y la educación sobre los lenguajes y discursos contemporáneos. Un aprendizaje a partir de la experimentación con criterios de sostenibilidad y con el objetivo de analizar y desarrollar las distintas fases del proceso

de creación. El soporte y el material es el propio paisaje existente.

Muchos de los artistas seleccionados presentan sus propios talleres, que proponen en el Centro. Estas propuestas están incluidas cada año dentro de las ofertas educativas de forma temporal.

La experimentación con materiales obtenidos de la naturaleza

La experimentación como naturalistas basada en la observación y el análisis de la naturaleza. La experimentación como geólogos basada en el análisis de minerales.

El artista contemporáneo utiliza materiales que halla en la naturaleza para incorporar a su obra (instalación, fotografía, escultura). El naturalista romántico del siglo XVIII, que recogía sistemáticamente todo lo que era motivo de análisis y documentación, se transforma en el siglo XXI en el artista crítico que recoge todo lo que quiere utilizar en su expresión plástica (informalismo, *land art*).

El artista contemporáneo experimenta con objetos, minerales, tecnologías, con todo lo que encuentra fortuita o intencionadamente, con el objetivo de crecer y nutrir sus necesidades de crear, expresar y comunicar su pensamiento.

De esta forma, la obra de arte suscita una sensibilidad hacia el hábitat. Se pretende reflejar la relación entre el hombre y la tierra, el medio ambiente y el mundo, expresando al mismo tiempo el deterioro ambiental que existe hoy en día.

La experimentación con criterios de sostenibilidad

El compromiso del CACIS con la ecología hace necesario este apartado. La experimentación con criterios de sostenibilidad abre un amplio abanico dentro de la práctica artística y la arquitectura. Desde la visión crítica de los artistas que, con su obra, realizan una acción reivindicativa hasta los actuales discursos que trabajan con la experimentación de nuevos materiales y nuevas propuestas más sostenible.

Talleres para otros colectivos

El CACIS trabaja para aportar herramientas a diferentes colectivos y encontrar una mejor relación con el medio de forma respetuosa y comprometida. Se dirige a toda la población, con el objetivo último de conseguir un mundo más sostenible. El CACIS trabaja con fundaciones como la Fundació Catalana de l'Esplai o la Societat Catalana d'Educació Ambiental, espacios relacionados directamente con la difusión y sensibilización ambiental, con el conocimiento del medio, con las nuevas prácticas del desarrollo sostenible y con la participación ambiental.

Actividades de formación dirigidas a profesionales de la educación

El CACIS ofrece a lo largo del año talleres diseñados por artistas y educadores dirigidos a aquellos educadores y otros profesionales y voluntarios interesados en la educación

ambiental, tomando el arte como lenguaje de expresión.

El CACIS ha colaborado desde 2013 en el Programa Escoles + Sostenibles, que trabaja en el marco del Compromís Ciutadà per la Sostenibilitat de Barcelona, con el objetivo de contribuir a la sostenibilidad desde la educación y con el reconocimiento de las escuelas como agentes de cambio en la ciudad.

La colaboración del CACIS se realiza en forma de talleres dirigidos al profesorado a partir de las prácticas artísticas y el arte efímero y de un seminario dirigido al profesorado del Programa Barcelona Escoles + Sostenibles.

Art, Mestres i Creació (AMIC)

AMiC (Art, Mestres i Creació) es un proyecto coordinado por la Taula de les Arts Visuals de la Catalunya Central (TAV-CC), el Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat (CACIS) *El Forn de la Calç*, el grado en Maestro de Educación Infantil de UManresa (UVic-UCC) y el Centre de Recursos del Bages, con el apoyo del Ayuntamiento de Manresa. Consiste en una propuesta educativa y formativa dirigida especialmente a maestros y escuelas en la que se desea acercar el arte contemporáneo al ámbito educativo. Cada año se propondrá una temática con la que trabajar la práctica artística en las escuelas y que a su vez sirva como eje para poder articular y trabajar otras áreas de conocimiento a partir de esta vertiente temática. Durante más de ocho cursos, el CACIS coordina y selecciona

proyectos de arte contemporáneo, artistas y temáticas. También organiza con la TAV-CC la exposición final de los trabajos realizados durante el curso por cada centro educativo participante, en el Centre Cultural Casino de Manresa.

El proyecto AMiC propone la práctica educativa como espacio de encuentro para ensayar diferentes disciplinas artísticas donde maestros y alumnos puedan conocer mejor los lenguajes artísticos contemporáneos. También quiere ser un estímulo para trabajar distintas áreas del currículum a partir del lenguaje audiovisual y ampliar el horizonte de experiencias y conocimientos más allá de la simple experiencia estética para abrir todo un abanico de posibilidades a nivel educativo.

Durante el curso 2020-21, la séptima edición del proyecto AMiC (Art, Mestres i Creació), el tema elegido fue "Conexiones". Así que, durante ese curso, se dio valor al concepto de *conexiones*, especialmente en un tiempo (desde la COVID-19 hasta la crisis climática) y en que a menudo, demasiado a menudo, nos hemos encontrado aislados, o recibiendo apoyo de los demás, fruto de estas nuevas situaciones surgidas en el siglo XXI. Esto nos ha obligado a repensarnos y, a repensar, también, cómo nos conectamos o reconectamos entre nosotros y con el mundo que nos rodea.

La artista invitada para ese curso fue Irma Marco (Valencia, 1981), artista, investigadora y docente. Sus trabajos ponen en relación contenidos que

ya existen con otros que son de nueva creación, de forma que generan diálogos que cuestionan el concepto del sentido original. Su práctica se mueve entre la instalación, el *site-specific* y la experimentación sonora, entre otros campos.

En el curso 2022-23, el proyecto AMiC tenía como tema "Límites". Esta ha sido la novena edición del proyecto AMiC y hemos empezado a trabajar esta temática.

Partiendo de la reflexión y el debate en el aula en torno al concepto *límites*, alumnado y profesorado inician un proceso creativo y de investigación para descubrir que los límites pueden ser sociales, geográficos, culturales, personales... El alumnado se acabará poniendo en la piel de un artista y descubrirá cómo piensa, cómo siente, cómo trabaja y cómo es la vida de los artistas contemporáneos.

Hemos invitado a las artistas Paula Bruna y Àlexia Leonart y al proyecto *Art de Viure* de la Fundació AMPANS.

Arte y naturaleza: tejiendo sostenibilidad

En **BcnEscoles+Sostenibles** ya hace tiempo que proponen una nueva mirada sobre los espacios y los materiales que tenemos a nuestro alcance, promoviendo el pensamiento crítico a partir de un análisis más global de nuestra relación con el entorno e incorporándolo en cualquier etapa del aprendizaje o ámbito de la escuela.

Esta nueva mirada nos permite reflexionar sobre cómo son los espacios, la naturaleza y las propiedades de los materiales que nos rodean, el uso que hacemos de los recursos y el impacto de nuestro consumo sobre el entorno, para enriquecer las experiencias, los lenguajes, el juego y, en definitiva, el aprendizaje para vivir bien sin dañar.

Grupo de trabajo de *land art*

Los grupos de trabajo son espacios de reflexión en torno a algún tema de interés compartido por diferentes maestros. Requiere el compromiso de los participantes de trabajar a partir de lecturas, de la propia experiencia en el aula, de ordenar y argumentar por escrito las ideas. Por este motivo se certifican el doble de horas que en el caso de la presencialidad requerida. No son, por lo tanto, cursos.

El **Grupo de Trabajo Territorios Híbridos / Espacios Fronterizos** abre un diálogo para impulsar la conexión con la naturaleza a través del arte, una alternativa a las actividades habituales sobre descubrimiento de la biodiversidad y la educación ambiental. Ofreciendo un acercamiento diferente de la naturaleza a partir de disciplinas híbridas de finales del siglo, entre ellas el *land art* o arte del paisaje.

El CACIS y la artista Roser Oduber han sido los dinamizadores de este grupo de trabajo que forma parte del programa Àgora Educació 2022 de actuaciones durante todo el año,

abordando diferentes enfoques y puntos de vista sobre la figura de los maestros para promover el impulso de acciones transformadoras a partir de preguntas clave. Las actuaciones incluyen un ciclo de diálogos educativos, varios grupos de trabajo con profesorado, acciones desde los centros escolares, la creación de un foro virtual de reflexión y debate y, por último, una jornada de presentación y la publicación de las conclusiones extraídas y las propuestas elaboradas. Con estas acciones se busca la reflexión y la elaboración de propuestas vinculadas a la educación como agente de transformación, al tiempo que se impulsan e implementan acciones educativas concretas de transformación en Manresa.

TransportArt

TransportArt es el viaje de un artista desde el CACIS hasta las escuelas,

centros de arte u otros espacios de difusión culturales. Dentro de su equipaje está todo lo que forma parte de su obra y que ha visto o encontrado por el camino para realizar un trabajo colectivo. Esta actividad quiere acercar el espectador al proceso creativo, a los itinerarios comunes entre diferentes territorios. Entre el mundo rural y el mundo urbano.

TransportArt es un programa que realiza el CACIS desde el año 2009 para acercar a las escuelas proyectos que relacionan el arte y el medio, diseñados por artistas contemporáneos.

<http://caciseduca.blogspot.com.es/search/label/Transportart>

<https://educacio.elforndelacalc.cat/escoles/transport-art/>

El CACIS abre un diálogo con los espacios y materiales que tenemos a nuestro alcance, buscando una

mejor relación con el entorno e incorporándola a cualquier etapa del aprendizaje o ámbito de la escuela. Recuperar el origen de muchos materiales naturales nos da recursos para mejorar el impacto de nuestro consumo sobre el entorno, para enriquecer las experiencias, los lenguajes, el juego y, en definitiva, el aprendizaje para vivir de forma responsable.

Actualmente nos encontramos con la indeterminación de significado para los conceptos de lo “ecológico” y lo “sostenible” en el ámbito artístico, por lo que se requiere clarificar la definición específica de los términos aplicados a la creación artística contemporánea.

Enlaces:

<https://educacio.elforndelacalc.cat/>

<https://cacis.elforndelacalc.cat/amic/>

MAMT Pedagògic. Núm. 16

Direcció editorial

Museu d'Art Modern de la Diputació de Tarragona / MAMT Pedagògic

Santa Anna, 8 – 43003 Tarragona

Tel. 977 235 032

mamt@dipta.cat

www.dipta.cat/mamt

www.dipta.cat/mamtpedagogic

coordinadores:

Albert Macaya

Núria Serra

Marisa Suárez

© de l'edició

Diputació de Tarragona

Passeig de Sant Antoni, 100 – 43003 Tarragona

Tel. 977 296 634

cultura@dipta.cat

www.dipta.cat

© dels textos

Els autors

© de les fotografies

Els autors

Arxiu MAMT

Pàg. 62 sup. Sebastià Plans, pàg. 62 inf. Izabela Oldak,

pàg. 63. Angélica Chavez, pàg. 66. Irene Vendrell

i pàg. 67. Roser Oduber

Revisió traducció de textos

Joan Josep Miracle

Disseny de la portada

Noemí Rosell

Fotografies de la portada i pàgines 72-73

Detall de l'obra *Col·lecció*, 2010. Regina Giménez

Maquetació i impressió

Ind. Gràf. Gabriel Gibert

DL T 950-2023

ISBN: 978-84-19166-06-7

MUSEU D'ART MODERN
TARRAGONA

Diputació Tarragona
RBIV RAMON
BERENGUER

ISBN 978-84-19166-06-7

9 788419 166067